

**M. Xoliqova, Sh. Ergasheva
M. Nizanov**

ÁDEPNAMA

**Uluwma orta bilim beriw mektepleriniń
3-klası ushın sabaqlıq**

Dúzetilgen hám tolıqtırılğan tórtinshi baslımı

Ózbekstan Respublikası
Xalıq bilimlendiriw ministrliǵı tastıyqlaǵan

TASHKENT
«YANGIYO‘L POLIGRAF SERVIS»
2019

UO'K: 177=512.133(075)
KBK 74.200.51
X-72

M. Xoliqova, Sh. Ergasheva

Ádepnama: ulıwma orta bilim beriw mektepleriniń 3-klassı ushin sabaqlıq / M. Xoliqova, Sh. Ergasheva. — Dúzetilgen hám tolıqtırılğan tórtinshi basılımi — Tashkent: Yangiyo'l poligraf servis, 2019. — 96 b..

ISBN 978-9943-979-74-1

UO'K: 177=512.133(075)
KBK 74.200.51ya71

Pikir bildiriwshilwer:

- A. Hasanov — tariyx ilimleriniń kandidati, docent.
A. Narbayev — Nizomiy atındaǵı TMPUniń úlken oqıtıwshısı
D. Vohidov — A.Avloniy atındaǵı XTRXQTMO instituti oqıtıwshısı.
S.Sharipova — Shayhantahr rayoni 324-mekteptiń baslawısh klass oqıtıwshısı.

Shártli belgiler:

Ózbekstan Respub-
likası Konstituciyası
statyaları

Hikmetler hám
hádisler

Teksttegi
— quramalı sózlerdiń
túsindirme sózligi

Soraw hám tapsır-
malar

— Eslep qal

— Aqıldı rawajlandırw-
shı qızıqlı tapsırmalar

— Úyge tapsırma

**Respublika maqsetli kitap qoni qarjıları esabınan
basıp shıǵarıldı.**

ISBN 978-9943-979-74-1

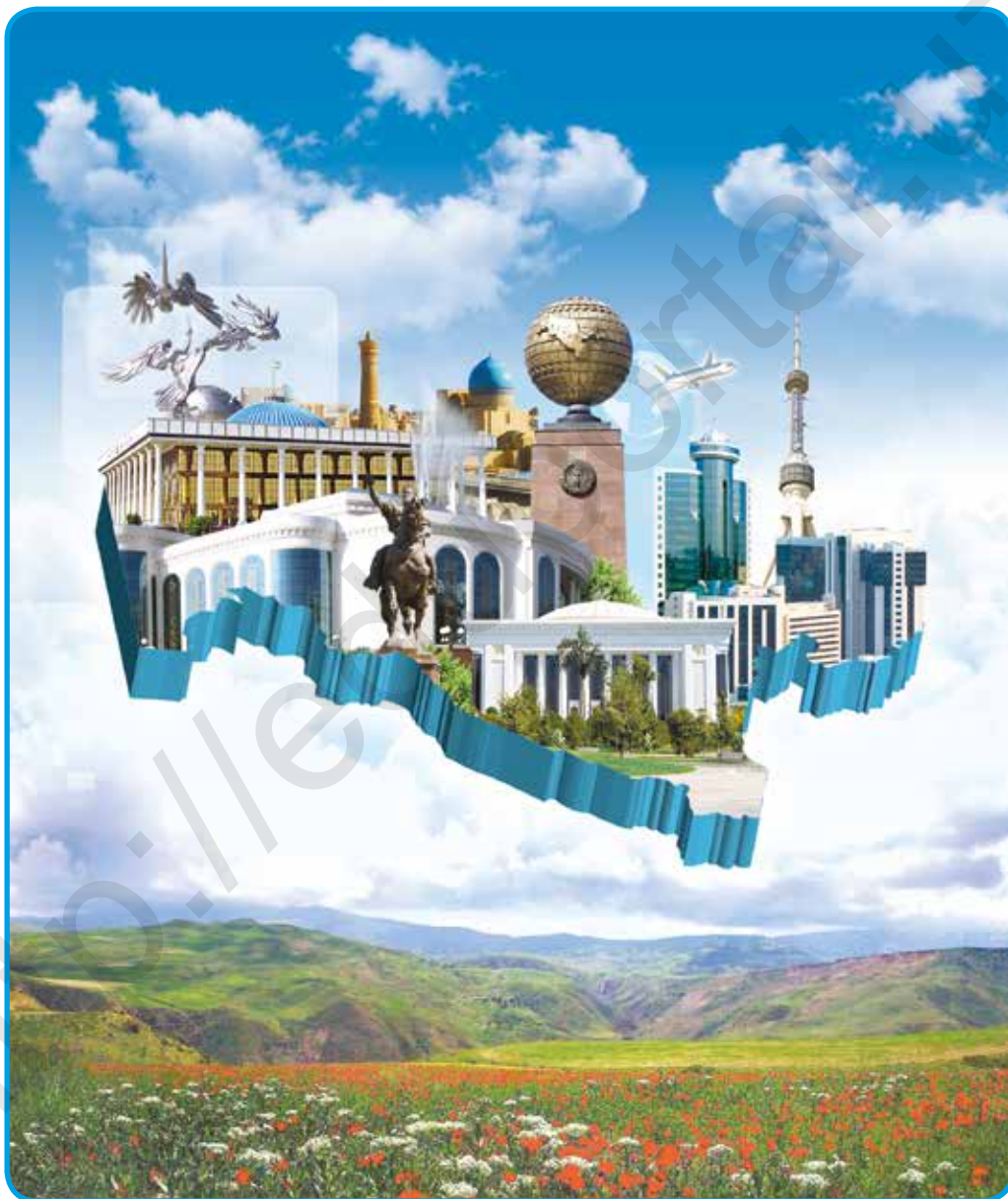
© «Yangiyo'l poligraf servis», 2019.
© M. Xoliqova, Sh. Ergasheva, 2019.
Qaraqalpaqsha awdarma
© «Bilim» baspası, 2019.

Áziz oqıwshı! Qolńızdağı kitap Siziń «Ádepnama» páninen 1—2-klaslarda alǵan bilimlerińizdi jáne de keńeytiwge, bekkemlewge xızmet etedi. 3-klasta siz ádepli insan qanday pazyletlerge iye bolıwı, jámiyette ózin qalay tutıwı, shańaraǵına, watanına qalay payda keltiriwi haqqında kóp nárselerdi bilip alasız.

Bilim iyelew ushın kóp oqıw, úyreniw kerek. Sizde buniń ushın waqıt hám imkaniyatlar jetkilikli. Siz waqıtı biykarǵa ótkermeysiz, imkaniyatlardan ónimli paydalanasız, dep oylaymız.

I BAP. WATAN — MUQADDES

ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍ — GÁREZSIZ MÁMLEKET

Gárezsizlik — eń ullı baxıt. Gárezsiz mámleket xalqı erkin hám azat boladı. Ata-babalarımız ásirler dawamında gárezsizlik ushın gúresip kelgen. Shiraq, Tumaris, Jalaliddin Manguberdi, Amir Temur sıyaqlı ullı babalarımız buğan ayqın mısál bola aladı.

1991-jıl 31-avgustta — mámleket gárezsizligi járiyalandı. 1-sentyabr gárezsizlik kúni sıpatında bayramlanadı. Sol kúnnen baslap mámleketimiz rawajlanıw jolına tústi. Islam Karimov Mámleketimizdiń birinshi Prezidenti. Ol xalqımızdı gárezsiz rawajlanıw jolına alıp shıqtı.

Gárezsiz mámleket basqa bir elge jaltaq bolmaydı. Erkin siyasat júrgizedi, baylıqlarına ózi iyelik etedi.

Házirgi tınısh turmısımız elimizdeki rawajlanıw gárezsizliktiń arqasında sonıń ushın onı qádirlewimiz, jaqsı bahalarǵa oqıp hám ádep-ikramlı bolıwımız benen Watanımızdıń rawajlanıwına úles qosıwımız kerek.

ÓZBEKSTAN

Sáyir etip men sáhár waqta,
Kirdim bir ájayıp baǵqa.
Japıraq jamılıp awlaqta,
Búlbúllerge sır sırlastım,
Samal menen sıbırlastım.

Nawayınıń urpaqları,
Qollarında tilla torı,
Qızgın mushayraları,
Jańa ǵázzel, jańa bostan,
Bul májliske kirdim men hám.

Sonıńday ájayıp bostan,
Táriyip etsem tawısa almaspan,
Perzentim dep qushaq ashqan,
Ózge emes, óz janımsań
Gózzal Ózbekstanımsań!

Ibrayım Yusupov

Óárezsizlik jıllarında jas áwladtıń kámil insanlar bolıp jetisiwleri ushın barlıq imkaniyalar jaratıldı. Jaqtılı, ıqsham oqıw xanaları, sport quralları, dóretiwshilik orayları shólkemlestirildi. Jaslar bul imkaniyatlardan paydalanıp, óz qábiyetlerin iske asırıwı kerek.

Ózbekstanlı jaslar hár tarawda úlken jetiskenliklerdi qolğa kirgizip, dúnyağa tanılmaqta.

Hár bir insan óz watanına xızmet etiwı, onıń gúllep rawajlanıwına úles qosıwı tiyis.

1. Óárezsizlik degende neni túsinesiz?
2. Watannıń rawajlanıwı ushın qanday úles qosıwım kerek dep oylaysız?
3. Sizińshe qanday insanlardıń Watanğa kóbirek paydası tiyedi?
4. Watan, azatlıq haqqında qanday kinofilmlerdi kórdińiz?
5. Ata-anańız benen Watanımız tariyxı, ullı babalarımız haqqında pikirlesiń.

ǴÁREZSIZLIK BERGEN IMKANIYATLAR

Jaslar dóretiwshilik úyi 2008-«Jaslar jılı»-nda qurılǵan ájayıp imarat. Bul jerde úsh kórgizbeler zalı, mádeniy hám ruwxıyılıq baǵdarında ilajlar ótkeriw ushın úlken zal, sonday-aq, kórkem ónerdiń túrli baǵdarları menen shuǵıllanıw ushın dóretiwshilik ustanaxanalar jaylasqan.

Jaslar bunday saraylarda ózleri qızıqqan kórkem óner túrlerin úyreniw hám júzege shıǵarıwı múmkin.

AǴALÍ-INILI SINDOROVLAR – JÁHÁN CHEMPIONLARÍ

Shaxmat aqıldı rawajlandıradı. Aqıl-oyırızdı rawajlandırıp, tuwrı sheshim qabıllawǵa úyretedi. İnsanniń kamalǵa keliwinde sporttıń bul túriniń áhmiyeti úlken.

Ózbekstanlı aǵalı-inili shaxmatshılar Javohir hám Islambek Sindorovlar xalıqaralıq jarıslarda jeńimpaz bolıp, elimizdiń abırayın dúnyaǵa tanıttı. Olar dúnyanıń eń kúshli sportshı jasların jeńiliske ushıratdı. Javohir hám Islambek ózbek jasları hár qanday tarawda da kúshli ekenligin dálilledi.

Talant hárqanday insanda boladı. Onı júzege shıǵarıw ushın tınımsız miynet, qunt hám sabır taqat kerek. Aldına anıq maqset qoyıp, oǵan shın iqlası menen umılǵan adam, álbette maqsetine erisedi.

Kim neshe jasında grossmeyster bolǵan?

1. Sergey Karyakin, Rossiya — 12 jasta.
2. Javohir Sindorov, Ózbekstan — 12 jasta.
3. R. Pragnanandxa, Hindstan — 12 jasta.
4. Magnus Karlsen, Norvegiya — 13 jasta.

Shaxmat boyınsha jáhán chempioni, jas, xalıqaralıq grossmeyster Nádirbek Ábdisarov Prezident tárepinen arnawlı sawǵa menen sıylıqlandı. Nádirbek sıyaqlı jaslar Watanımız dańqın dúnyaǵa tanıtpaqta. Solar sıyaqlı jeńiske erisiwge umtılıń.

Grossmeyster – shaxmat sportındaǵı eń jaqsı ataq.

1. Aǵalı-inili Sindorovlardıń úlken jeńislerge erisiwiniń sebebi nede?
2. Siziń de jeńislerińiz bar ma? Doslarıńız-she?
3. İnsan jetiskenlikke erisiw ushın ne islewi kerek dep oylaysız?

KELESHEK HAQQÍNDÁ SÁWBET

Tárbiya sabaǵında muǵallım soraw berdi:

– Oqıwshılar, keleshekte kim bolmaqshısız? Buǵan házirde baslap qanday tayarlıq kórip atırsız?

– Men konstruktor bolıp, adamlardıń miynetin jeńilletetuǵın robotlar oylap tappaqshıman, – dedi Azat. – Sonıń ushın jas texnikler dógeresine qatnasıp atırman.

– Men dizayner bolmaqshıman, – dedi Gúljamal. – Jaslar dóretiwshilik orayında shıraylı kóylekler tigiwdi úyrenip atırman.

– Men Najimatdin Muxammeddinovtay kompozitor bolmaqshıman. Keleshekte Watanımızdı maqtanış etetuǵın namalar jazaman, – dedi Gániy. – Sabaqtan soń muzıka mektebinde shuǵıllanıp atırman.

– Men kórkem gimnastika menen shuǵıllanıp atırman, jaqında Samarqandta bolıp ótken jarısqa qatnasıp, jeńimpaz boldım – dedi Náziyra.

– Al, men isbilermen bolmaqshıman, – dedi Erpolat. – Ózimniń islep shıǵarǵan ónimlerimdi dúnya bazarına alıp shıǵaman. Bunıń ushın kóp tillerdi biliwim kerek. Házir rus hám anglichan tillerin úyrenip atırman.

Oqıwshılardıń juwaplarınan muǵallımniń kewli toldı.

– Bárekella, házirde usınday maqset penen háreket etseńiz, álbette, niyetińiz iske asadı.

Dúnyadaǵı eń jas dirijorlardan biri — Asadbek Ayubjonov.

Ózbekstanlı jas gimnastikashılar 2018-jılı Aziya chempionatınan 14 medal menen qayttı.

1. Siz jasap atırǵan orında jaslar ushın qanday imkaniyatlar jaratılǵan?
2. Siz de sol imkaniyatlardan paydalanıp atırsız ba?
3. Ózińiz bilgen insanlardan kimge háwes etesiz? Ne ushın? Ol qalayınsha jeńislerge eristi dep oylaysız?

MÁMLEKETIMIZ NÍSHANLARÍ – MILLIY MAQTANÍSHÍMÍZ

Mámleketimiz bayrağı 1991-jılı 18-noyabrde qabil etilgen. 1992-jılı 2-iyulde qabil etilgen respublikamız gerbinde qumay qusı sáwlelengen. Sonday-aq, onda paxta, biyday, quyash, tawlar, oypatlıq hám dáryalar kórinisi de bar. Bayraq hám de gerbindegi hárbir reń hám kórinisler óz nıshanına, mánisine iye.

Ózbekstan Respublikasınıń gimni 1992-jılı 10-dekabrde qabil etildi. Watanımız gimni jańlaǵanda kewlimizde maqtanish sezimi oyanadı. Oń qolımızdı kóksimizge qoyıw arqalı elimizge bolǵan húrmetimizdi bildiremiz.

1. Mámleketimiz bayraǵın qay jerlerde kórgensiz?
2. Bayraǵımızdıń jelibrep turıwı sizde qanday sezim oyatadı?
3. Mámleketimiz gimnin yadtan aytıp bere alasız ba?

BAYRAĞİMİZ – MAQTANIŞİMİZ

Paytaxtımızdın dál ortasındağı maydanshada eki bayraq kúni-túni jelibrep turadı. Biri Ózbekstan bayraqı, ekinshisi Qaraqalpaqstan Respublikasının bayraqı.

Bayraqlar júdá alıstan kózge taslanadı. Sebebi, ol júdá biyik – 55 metr etip islengen. Bayraqlardıń hárbiriniń uzınlıĖı 15 metrden ibarat.

Uzaqtan jelibrep, kózge túsip turĖan bayraqlardı kórgen hárbir adamnıń kewlinde «Men usınday erkin hám Ėárezsiz elde jasap atırman» degen maqtanısh sezimi oyanadı.

Keshqurınları ata-analar kishkene balaların qasına ertip, usı bayraq átirapında qıdırtadı. Olardı bayraqlar menen tanıstıradı.

Bayraqlar ázel-ázelden azatlıq hám jeńistiń tımsalı. Sonlıqtan da, sportshılarımız úlken arenalarda jeńiske erisken waqıtlarda Watan bayraǵın kókke kóteredi.

Bul waqıtta mámleketimiz gimini de qosa jańlap turadı.

Watanımızdıń bayraǵına gerbine, giminine húrmettsizlik ushın nızam júzinde juwapkershilik názerde tutılǵan. Mámleketlik nızamlardı húrmetlew minnetimiz.

Sáykes juwaplardı qoyıp, tapsırmańızdı dápterińizde orınláń.

_____ Ózbekstan gárezsizligi járiyalandı.

Mámleket bayraǵı _____ da qabıl etildi.

1992-jil 8-dekabr _____ qabıl etilgen kún.

_____ Ózbekstannıń Birinshi Prezidenti.

Ózbekstan gimni teksttiń avtorı _____.

1. Mámleketlik nıshanlar haqqında maǵlıwmat.
2. Mámleketimiz gerbindegi qumay qusıneniń tımsalı? Biyday, paxta hám quyash-she?
3. Mámleketlik nıshanlarǵa qanday múnásibette bolıwı kerek?

TARIYXÍY ESTELIKLER – MÁDENIY BAYLÍGÍMÍZ

Elimiz áyyemgi esteliklerge júdá bay. Olar biziń bay tariyxımızdan, ata-babalarımızdıń joqarı aqıllı hám sawatlılıǵınan derek beredi.

Samarqand qalasındaǵı Registan maydanı hámiy-she sayaxatshılar menen tolı. Bul maydanda 3 kórkem estelik — Cherdar, Tillakori hám Uluǵbek medireseleri jaylasqan.

Iyshanqala Xiywadaǵı qalıń diywal menen qorshalǵan ayırıqsha estelik. Bir waqıtları bul diywallar qala xalqın sırtqı dushpanlardan qorǵaǵan. 1997-jılı Xiywa qalasınıń 2500 jıllıǵı múnásibeti menen estelikler qayta ońlandı.

Minorayi Kalon minarası — úlken minara degendi bildiredi. Bul estelik 1127-jılı qurılğan. Buxarağa barğan adam bul imarattı kórmey ketpeydi.

Imam Buxariy kompleksi Samarqand qalasına jaqın Xartang awılında jaylasqan. Ata-babalarımız ullı muhaddis danışpannıń qábiri ústine es-

telik ornatıp, bul jerdi ziyaratlaytuğın orınğa aylandırğan.

Shahrisabz qalasındağı Aqsaraydıń gúmbeziniń aralıǵı 22 metrden ziyat bolıp, temuriyler qurıp pitkeren imaratlar arasında eń ájayıbı bolıp tabıladı. Saray diywalında «Qúdiretimizge gúmanıńız bolsa, biz qurdırğan imaratlarǵa názer salın» dep jazılğan.

Babalarımızdan miyras bolğan tariyxıy esteliklerdi saqlaw hám keleshek áwladqa jetkiziw hárbirimizdiń minnetli wazıypamız.

Ǵárezsizlik jıllarında elimizde sawlatlı imaratlar qurıldı. Bul imaratlar da keleshekte tariyxıy estelikler sıpatında qádirlenedi.

Muhaddis – hádislerdi jıynağan hám úyrenen alım.

Ózbekstan Respublikası Konstituciyasınıń 49-statyasında: «Puqaralar Ózbekstan xalqınıń tariyiy, ruwxıy hám mádeniy miyrasın qásterlep saqlawǵa májbúr. Mádeniy estelikleri mámleket qorgawında», delingen.

1. Elimizdeki qaysı tariyiy estelikler haqqında maǵlıwmatqa iyesiz?
2. Siz de tariyiy esteliklerdi zıyarat qılǵansız ba?
3. Gárezsizlik jıllarında qurılǵan kórkem imaratlar haqqında nelerdi bilesiz?
4. Tariyiy esteliklerdi qásterlep saqlaw ne ushın zárúr?

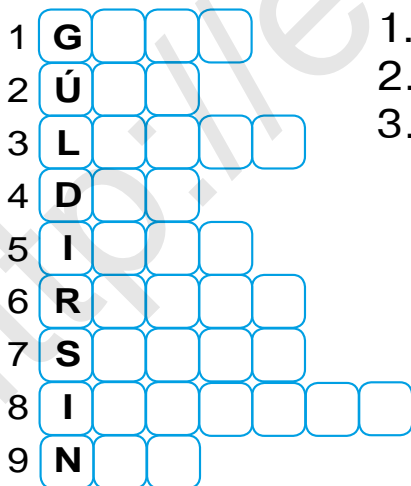
ÁMELIY SHÍNÍGÍWLAR «MEN JASAP ATÍRǴAN JERDEGI TARIXÍY ESTELIKLER»

1. Awılıńız yaki qalańız atınıń kelip shıǵıwı tariyxı haqqında ráwiyatlardı bilesiz be?
2. Átirapıńızda qanday estelikler bar? Olardı zıyaratladıńız ba?
3. Tarixiy esteliklerdi ne ushın qásterleybiz?

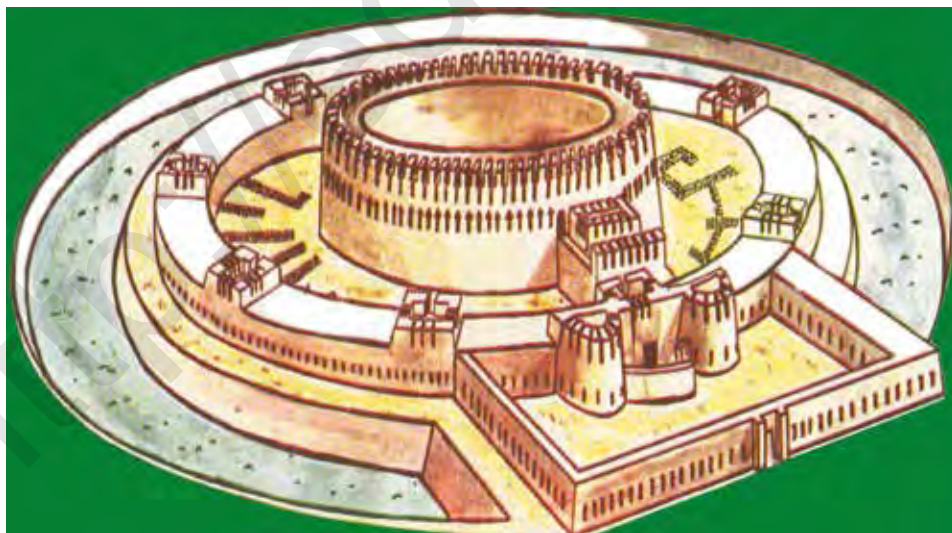
Basqatırmanı sheshiń.

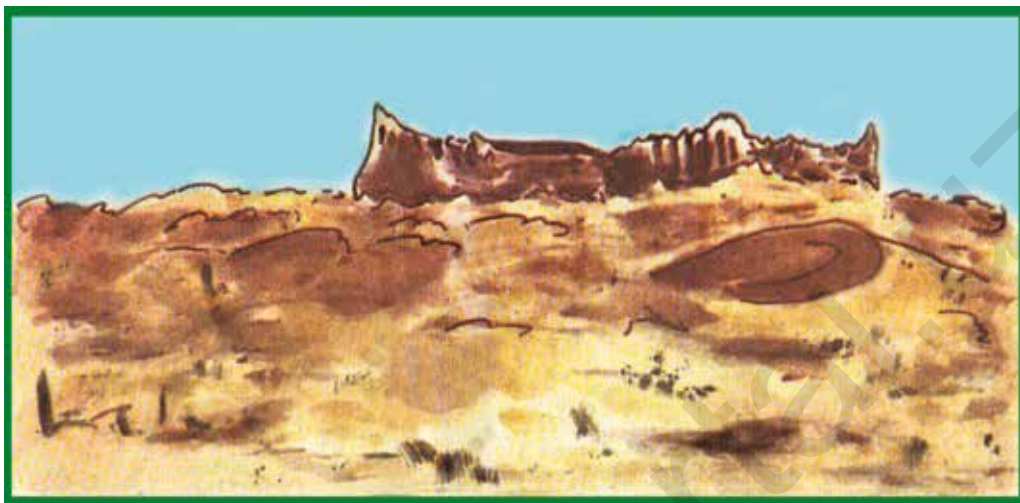

1. Mámleketlik nıshan.
2. Qus.
3. Ídis.
4. Saz áspabı.
5. Tigiw quralı.
6. Jazıw quralı.
7. San.
8. Jánlik.
9. Aزیق.

ÁYYEMGI ÚLKEN SHIRKEW HÁM ASTRONOMIYALÍQ ORAY

Qoyqırılğanqala Qaraqalpaqstan Respublikası Tórtkúl rayonında jaylasqan. Qala aldın ala arxitektorlar tárepinen tayarlanğan joybar tiykarında qurılğan. Ol biriniń ishinen biri ornalasqan geometriyalıq sheńber túrindegi eki qorǵannan ibarat. Qalada júrgizilgen arxeologiyalıq izertlewler (1951 — 1957-jj) dáslep minarǵa uqsas eki qabatlı Oraylıq úlken shirkewdiń tiklengenligin anıqladı. Onıń diametri 44,4, bálentliligi 9,5 m. Qalıń diywallar (7 m) menen qorshalǵan úlken shirkew ishinde atanaq túrinde jaylasqan altı ójire bar. Olarda patshalardıń órtelgen súyekleriniń kúli salınǵan ossuariyeler saqlanǵan hám oǵan tabınıwǵa baylanıslı (diniy zoroastrizm) hár qıylı máresimler ótkerilgen.

Qoyqirilganqala salingan dáwirden mın jıldan aslamıraq keyin jasağan al Beruniy tárepinen táriyiplengen astronomiyalıq ásbap — astrolobiya¹ Qoyqirilgan qaladan tabıldı. Aral boyı xalıqlarında kalendar hám astronomiya túsinikleriniń erteden qalıplesiwi hám onıń islamğa shekemgi arablarğa qarağanda joqarı rawajlanıwınıń sebebi Siyavushtır Xorezmge keliwi dáwirinen (b.e. sh. 1200-j) baslanğanlıǵı menen baylanıstırıladı (Beruniy).

Qalanıń negizinde jatırğan sheńber hám atanaq onıń salınıwında massaget kóshpeli qawimleriniń tásiriniń kúshli ekenliginen derek beredi (Tolstoy).

¹Astrolobiya — ásbaptır atı.

II BAP. ÁDEPLILIK ĠÁZIYNESI

JAQSÍLIQTÍ ÚGIT-NÁSIYATLAW- BABALARÍMÍZDAN MIYRAS PAZÍYLET

**Abu Ali
ibn Sina**

**Abu Rayhan
Beruniy**

**Mirza
Uluġbek**

Jaqsılıqqa shaqırıwshı úgit-násiyatlaw insanlardı bilimli bolıwǵa úyretedi.

Eski kitap – «Avesto»da ilim úyreniwimizdiń áhmiyeti hám ádeplilik haqqında sóz etiledi. «Jaqsı pikir, jaqsı sóz, jaqsı is» bul kitaptıń bas qaǵıydası.

Babalarımız ilim-hikmetti qádirlep, onı tereń iyelewge tırısqań. Ibn Sina, Beruniy, Mirza Uluġbek hám basqa danışpanlarımızdıń ómiri hám xızmeti bizge órnek.

Ibn Sina táwipshilik iliminen basqa, matematika, tábiyattanıw ilimlerin de tereńlestirgen. Ol qosıqları hám dástanları arqalı pazıyletli bolıwǵa shaqıradı.

Beruniy ilimniń derlik hámme tarawları menen shuǵıllanǵan. Onıń ilimiy jetiskenliklerin pútkil dúnya házirge deyin paydalanıp kelmekte.

Mirza Uluǵbek juldızlar ilimin úyrengen shax hám alım. Ol 1018 juldızdıń kóktegi ornın anıqlaydı. Mirza Uluǵbek abservatoriyası óz zamanı ushın úlken jańalıq edi.

Usınday danishpan babalarımız benen maqtanıwımız, olardıń izin dawam ettiriwimiz kerек. Imam Buxariy aytqanday, «Dúnyada ilimnen basqa mádet joq hám bolmaydı».

Mádet – kómek, járdem, qıyın jaǵdaydan shıǵıw jolı.

Danalar ilim aqıl járdeminde úyretiw

Ilim – zatlardı aqıl járdeminde úyretiw.

Ibn Sina

Bilim menen baxıt jolı ashıladı.

Sonıń ushın ilimli bol, baxıt jolın izle.

Ahmad Yugnakiy

Kitap hámme jaratıwshılıq hám aqıl-oydıń, danishpanlıqtıń tiykarı, ómirdi jaratıwshi ustaz.

Amir Temur

Bilmegendi sorap úyrengen — alım,

Arlanıp soramaǵan ózine zalım.

Alisher Nawayi

BERUNIYDIŇ DEMALÍS KÚNLERI

Beruniy jılına eki márte ǵana – Nawrız bayramında hám biydayǵa birinshi oraq salınǵan kúni dem aladı eken.

Nawrız kúni erte azanda ornınnan turıp, juwınıp-shayınıp, aǵayın-tuwısqanlarınıń hal-awhalınan xabar aladı eken. Keyin dos-yaranların kórip, sáwbetlesip, házil-dálkek eter eken. Soń atızǵa barıp, jerge birinshi márte tuqım salıwǵa qatnasar, diyqanlar menen qas qarayǵansha jer aydasıp, nál egiwge kómeleser eken...

Hal-awhal soraǵanlarǵa:

– Dem alıp, ómirdiń lázzetin tatıp kór-mekshimen, – dep juwap berer eken.

Biydayǵa birinshi oraq salınǵanda da diyqanbap kiyinip, azannan keshke deyin biyday oradı eken. Ótken-ketkenler: «Harmań», – dese, «Bar bolıń», – dep kewilli juwap qaytarar ekan.

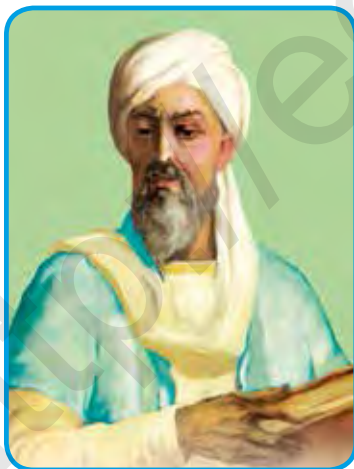
Danışpan alım jıldıń eki kúnin usılay ótkeredi, qalǵan hámme waqıtta tınımsız oqıw, kitap jazıw, tájiriybe ótkiziw, dóretiwshiliklerge baǵışlar eken. Tań azannan keshke deyin jer súriw yaki oraq orıwdı miynet emes, bálki dem alıw dep biler eken ol.

Tuwrı, Beruniy: «Bir minut waqıttı bosqa ótkizgenim – dúnyadan kóz jumǵanım», dep biykarǵa aytpaǵan. Waqıttıń qádirine jetiwdi ullı babamızdan úyreniwimiz kerek.

1. Beruniy ne ushın Nawrız kúnin ózgeler halınan xabar alıw hám atızda miynet etiw menen ótkeredi dep oylaysız?
2. Danishpan waqıttıń qádirin ne dep táriyiplegen?
3. Beruniy qaysı pazıyletleri sebepli ullı insan dárejesine eristi?

TASTÍ KESKEN ARQAN

Ullı táwip Abu Ali ibn Sina balalıǵında matematikani onsha jaqtırmaǵan eken. Sebebi, ol bul pándi júdá qıyın dep esaplaydı eken.

Bir kúni Ibn Sina dalańlıqta ketip baratırıp qudıqqa dus kelipti. Shólin qandıraw ushın qudıqqa shelek taslaptı. Suwdı tartıp alıp atırıp qudıq awzındaǵı mramorlı ernegine itibar beripti.

Mramorlı ernegi shelekke baylanǵan arqannıń sırgalıwınan jemirilip ketken eken.

— Arqan jumsaq bolsa, qalay bekkem mramor tastı kesiwı múmkin? Demek, qanday qıyın bolsa da bir jumıstı islew ushın ǵayrat-jigerlilik, sabırlılıq penen tınımsız miynet etiw kerek eken dá! Men matematikanı túsinbeymen, eger háreket qılsam, álbette úyrenip aladı ekenmen, — dep oylaptı ol.

Solay etip, danıshpan matematikanı tolıǵı menen ózlestiripti.

Ibn Sina qıyın jumısqa dus kelgende, mramordı kesken arqandı eske aladı eken.

1. Sizińshe, Ibn Sinanıń dúnyaǵa belgili alım bolıwınıń sırı nede?
2. Qıyın isti bul meniń qolımnan kelmeydi dep taslap qoyıw durıs pa?
3. İnsan ne ushın bilim alıwı kerek dep oylaysız?
4. Bilim iyelemekten jetiskenliklerge erisiw múmkin be?
5. Átirapınızdadıǵı insanlardan kimlerge háwes etesiz? Onıń qaysı pazıyletleri sizge unaydı?

BILIM JETIKLIKKE BASLAYDÍ

Biz ilim-bilim, texnika rawajlanǵan dáwirde jasap atırmız. Kúndelikli turmı-sımızda awırımızdı jeńilletip atırǵan texnika quralları insaniyattıń mıń jıllar dawamında toplanǵan bilim hám tájiriybeleriniń nátiyjesi.

Bilimli adamları kóp bolǵan mámleket qúdiretli boladı. Sonıń ushın mámleketimizde ilimdi rawajlandırıwǵa úlken itibar qaratilmaqta. Bilimniń biyik shıńların iyelew-

2017- jılda Hindstanda ótkizilgen mektep oqıwshıları arasındaǵı matematika boyınsha xalıqaralıq jarısta jaslarımız 2 altın, 2 gúmis medaldı qolǵa kiritip, komandalıq esapta 2-orındı iyeledi.

di maqset etken Ózbekstan jasları xalıq aralıq pán olimpiyadalarında jeńimpazlıqtı qolğa kirkizbekte. Sonday-aq, dúnyanıń abıraylı universitetlerinde bilim almaqta.

Ullı babalarımızdıń danışpanlıq miynetlerin dawam ettiriw wazıypamız.

ILIMNIŃ PAYDASI

Aristotel qartayǵanda balasın aldına shaqırıp, bılay depti:

– Balam, óz ómirimdi ilim úyreniwge baǵıshladım, ilim-hikmet járdeminde kóp túyinlerdi sheshtim, lekin, ámelge shara tappadım. Saǵan beretuǵın wásiyatım sol: baylıq máńgilik emes, izzet-húrmetti, dańq-abıraydı ilimnen tabasań. Ilim sebepli qolğa kirkizgen abırayıń bekkem boladı. Patshalar meni ilimim sebepli qádirledi. Bolmasa men de olardıń ápiwayı puqarası edim. Puqaralar patshalarǵa tájim etedi. Izzet húrmetke erisip, atım máńgige qalsın deseń ilim úyren.

1. Elimizden jetisip shıqqan danışpanlardan kimlerdi bilesiz?
2. Olar qalayınsha bunday jetiskenliklerge erisken?
3. Kúndelikli turmısta qanday texnika qurallarınan paydalanamız? Bilimsiz adam olardı jaratıw múmkin be?

ÁDEP-IKRAMLÍLÍQ ÓLSHEMLERI

ÁDEPTI ÁDEPSIZDEN ÚYRENDIM

Luqmanı hákimnen soradı:

- Ádepti kimnen úyrendiń?
- Ádepsizden, juwap berdi ol.
- Haw, qalayınsha? – hayran qaldı.
- Ádepsizdiń qaysı isi kózime jaman kórinse, sol islerdi islemedim.

«Shıǵıs ráwiyatları»nan

1. «Ádepti ádepsizden úyren» degen naqıldı qalay túsinesiz?
2. Sizde birewdiń orınsız háreketine qarsılıq oyanǵan ba? Onnan qanday juwmaq shıǵarǵansız?

Ata-babalarımız áyyemnen insanlardı ádep-ikramlı bolıwǵa shaqırǵan. Sebebi, insan ádep-ikramlılıǵı menen gózzal.

Sahıpqıran Ámir Temur bılay degen: «Ashıq júzlilik, miyrim-shápáátlilik penen xalıqtı ózime qarattım.

Ádillik penen is júrgizip, zulımlıqtan uzaqta bolıwǵa umtıldım».

Al, áyyemde bir danıshpan perzentine bılay násiyat etken eken:

– Hey perzent, ómirde jeńiske erisiw ushın tó-mendegi násiyatlarımǵa ámel et:

- Hadal bol, miynetti súy. Hadal miynet qılǵan adam eki dúnyada da kem bolmaydı.
- Jalqawlıqtan uzaqlas, ǵayrat jigerlilikke uran qıl. Mudamı hárekette bol, aldǵa umıl.
- Abaylı bol. Barlıq iste tártip-intizamǵa ámel et.
- Saǵan tapsırılǵan wazıypanı múltiksiz orınla.
- Pák kewilli, ashıq minez, hújdanlı hám tuwrı sózli bol.
- Sabırlı, hámmege mehriban hám ǵamxor bol.
- Kiyiniwde, júris-turısta ápiwayı hám tábiyiy joldı tut. Menmenlikke berilme.

KIM MENEN DOS BOLÍW KEREK?

Danalardıń aytıwına qaraǵanda, úsh topar adamlar menen dos bolıw múmkin:

1. Ilimli adamlar menen. Sebebi olar óz ómirin ilim hám ádep penen ótkeredi.

2. Adamgershilikli adamlar menen. Olar doslarınıń ayıbın jasıradı hám hesh qashan áshkara etpeydi. Jalgız qalganda dostınıń ayıbın ózine aytıp, dúzetiwge járdem beredi.

3. Biygárez hám márt adamlar menen. Olardıń doslıqları haqıyqıy boladı. Doslıqtan payda kóriwdi oylamaydı.

«*Shıǵıs ráwiyatları*»nan.

Shın dos sol, dostınan heshqashan renjimeydi, eger renjise de, keshirimın qabıl etedi.

Amir Temur

Jańa dos tapsań, eski doslarıńdı umıtpa hám olardan júz burma. Doslarıń kóp bolsın. Jaqsı doslar adamnıń baylıǵı.

Kaykovus

Nadan dostı dosqa sanama. Sebebi, ol nadanlıǵı sebepli, saǵan zıyan tiygizedi.

Alisher Nawayı

Ádep-ikramlılıq haqqında qosıq, maqal yaki erteklerden úlgiler jıynań hám dápterinińizge jazıń.

ÁDEP-IKRAMLÍLÍQ HAQQÍNDA HÁDISLER

Hádisler — Islam dininde Qurannan keyingi muqaddes derek esaplanadı.

Hádisler insandı tuwrı jolğa baslawshı, jaqsı islerge iytermelewshı, aǵartıwshılıq derek. Jamanlıq, qızǵanshaqlıq, zulım hám qıyanet kibi illetler qaralanadı.

Pazılet — insandaǵı jaqsı ádetler. Pazıletlerimiz qanshama kóp bolsa, sonshama jaqsı;

Illet — insanniń minez-qulqındaǵı jaman belgiler. Olardı joq etpey turıp jaqsı at ala almaysań.

Muqaddes kitaplarda balalardıń ádebi hám tárbiyasına baylanıslı júdá kóp pikirler beriliwi menen birge, bilim alıw parız ekenligi keltirilgen.

Elimizden dúnyaǵa belgili bolǵan oziq oy iyeleri jetilisip shıqqan. Imam Buxariy, Imam Termiziy, Imam Moturidiy sıyaqlı babalarımız hádislerdi toplaı, úgit-násiyat etken.

Hádislerden úlgiler

Adamlar arasında ósek hám ótirik gáplerdi tarqatıwshılardan saqlanırlar.

* * *

Haqıyqatlıqta qáwip-qáter bolsa da tek haqıyqatlıqtı aytır. Sonda ǵana bereket tabasız. Payda kórseńiz de jalǵannan saqlanıń. Sebebi, jalǵannıń sońı wayran.

* * *

Adamdaǵı eń jaman illet — oǵada sıqmarlıq hám qorqaqlıq.

1. Joqarıdaǵı hádislerden qaysı biri sizge kóbirek tásir etti?
2. Ádep-ikramlılıqqa baylanıslı hádislerdi toplań.
3. Hádislerde ayılǵan tómendegi pazıyletlerdi hám illetlerdi eki qatarǵa bólip jazıń: Izin dawam ettiriń.

Mehir-aqıbet, jalǵan sóylew, ırasǵóylik, giyne tutıw, haqıyqatlıq, sıqmarlıq, saqıylıq, páklik, ádilsizlik, qıyanet, insap, zulım, maqtanshaqlıq...

OQIW ÁDEBI

Kitap oqıw qaǵıydaları:

1. Kitaptı tuwrı tańlaw.
2. Qanday kitaptı oqıw haqqında úlkenlerden másláhát soraw.
3. Kitap oqıw ushın kún tártibinen waqıt ajratıw.
4. Kitaptı jaqtılı jerge, kózden málim aralıqta tutıp oqıw.
5. Kitaptıń betlerin búklemey, kirletpey, sızbay uslaw.
6. Kitaptı puqta, kitap tekshelerinde saqlaw.
7. Oqılǵan kitaplar haqqında jaqınlarǵa hám doslarǵa sóylep beriw.

Kitap – bilim káni. Xalqımız ázel-ázelden kitaptı nanday qádirlep kelgen. Kitapqa muhabbat, onı oqıwǵa iqlas qoyıw xalqımızǵa tán qádiriyat.

Bilim hám ádep-ikramlı bolıwda kitap bizge jaqınnan járdem beredi. Ullı insanlar kitaptı ózine dos tutıp, ullılıqqa erisken.

Kitap oqılǵan insan bilimi hám joqarı sana sezimi menen ajralıp turadı. Sóz baylıǵı artadı, sóylew mádeniyatı rawajlanadı.

Sana-sezim – pikirlew, oylaw, pikir júrgiziw.

Alisher Navoiy atındağı Ózbekstan Milliy kitapxanası esikleri kitapqumarlar ushun barqulla ashıq.

Lekin, ayırım jaslar kitap oqıw ornına televizor kóriwi yaki kompyuter oynawğa qızıǵadı. Buniń menen olar qımbatlı waqıtların biypárwa ótkeredi.

Kitap oqımaytuǵın balalar keleshekte jetik shaxs bola almaydı. Sonlıqtan kitap penen dos bolıwımız kerek.

Jetiklik – hár tárepleme jetilgen, rawajlanǵan.

1. Qanday kitaplardı oqıǵansız?
2. Ózińizge eń unanǵan ertek yaki gúrriń haqqında aytıp beriń.
3. «Oqıw kitabı»ndağı qaysı shıǵarma sizge unadı? Ne ushın?

EŇ KEREKLI NÁRSE

Ótken zamanda bir patsha wázir hám keńesgóylerin shaqırıp:

– Dúnyada eń zor, gerekli hámme nár-seden xabardar etiwshi ne zat? – dep soraptı. Birewi «Qılısh» dese, birewi «Baylıq», deпти.

– Úsh kún máwlet, – deпти juwaplarǵa kewli tolmaǵan patsha ashıwlanıp.

Qońsı mámlekette bir danıshpan kisi jasaydı eken. Wázir onı patshanıń aldına alıp kelipti.

– Dúnyada eń gerekli nársa ne? – dep soraptı patsha.

– Kitap! – deпти danıshpan hesh ekilenbesten. – Ótmishten gúrriń beriwshi tariyx, búgindi kórsetiwshi ayna, erteńgi kúndi aytıp beriwshi ájayıp kitap boladı. Kitap oqımaǵan adam nadan, kitap kirmegen úy qarańǵı zimistan. Men – tuwılıp ósken awılımnan tısqa shıqpaǵanman. Biraq pútkil dúnya, túrli xalıqlar hám olardıń úrp-adetleri haqqında bilemen. Bulardıń bárin kitaptan oqıǵanman.

Patsha danıshpannıń juwabınan riza bolıptı:

– Sarayda qalip, bas másláhátshi bol, –
deпти.

Lekin, danışpan kónbepti. Patsha sawğa
etken altınlarğa bazardan kóp kitap satıp
alıp, awılına qayıptı.

1. Danışpan nege sarayda qalıwdı
qálemedi?
2. Kitap insanda qanday pazıyletlerdi
qáliplestiredi?
3. Úyińizde qanday kitaplar barlıǵı me-
nen qızıǵıń. Bul kitaplar haqqında
ata-anańız benen pikirlesıń.
4. Úy kitapxanańızdaǵı jasıńızǵa say
kitaplardıń dizimin jazıń.

ÁMELIY SHÍNÍGÍWALAR «MEN SÚYGEN KITAP»

KITAP TARIYXÍ

Kitap insaniyattıń eń ullı oylap tabıw-
larınan biri. Ol mıń jıllar aldın payda
bolǵan. Dáslep kitaplar jumsaq nársese
jazılǵan hám keptirilgen. Keyin ala adam-
lar terektiń qabıǵına, haywanlardıń terisine
jazıwdı úyrengen.

Ayırım xalıqlar óz pikirlerin tasqa, gú-
zege, súyek hám basqa nárselerge jazıp
qaldırǵan.

Birinshi márte qaǵaz Qıtayda payda bol-
ǵan. Samarqand qaǵazınan tayarlanǵan ki-
taplar da júdá ataqlı bolǵan.

Málimleme texnologiyaları rawajlanǵan há-
zirgi dáwirde de kitaptıń qádiri páseygen
joq. Sebebi, kitap beretuǵın bilimniń ornın
hesh nárese basa almaydı. Kitap oqıń hám
insaniyattıń jıllar dawamında toplaǵan bilim-
lerdi úyreniń.

KITAPTAN

Oqıwdı hám jazıwdı,
Sulıw súwret salıwdı,
Qosıwdı hám alıwdı,
Úyrendim men kitaptan.

Bildim álem sırların,
Qalay payda bolǵanın,
Hám dostım, hám muǵallım,
Azıq aldım kitaptan.

Ertek, dástan, naqılǵa,
Ishi tolı barqulla,
Aqıl qosar aqılǵa,
Minnedarman, kitaptan.

Taza tuttım betlerin,
Tártıpsızlık etpedim,
Hár kún turmıs mektebim,
Úyrenemen kitaptan.

Muratbay Nızanov.

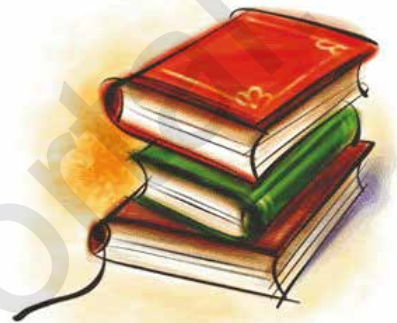
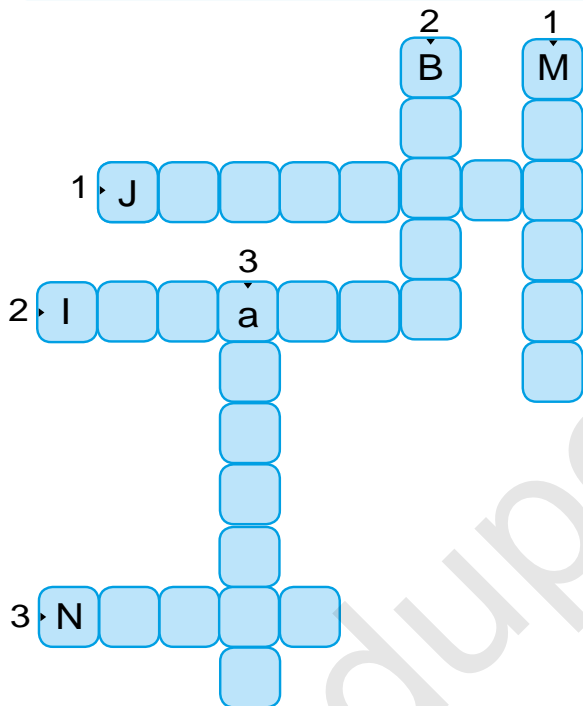

**Tómendegi kesteni dápterińizge sızın,
kitap oqıǵan hám oqımaǵan balaǵa tán
qásiyetlerdi jazıń**

Kitap oqıǵan bala	Kitap oqımaǵan bala
dana	bilimsiz

Basqatırmanı sheshiń.

Enine:

1. Ertekler ...qa jetekler.
2. Qaraqalpaq shayı.
3. Xalqımızdın sóz mólki.

Tigine:

1. Kitaptıń qabı.
2. Kitap — .... káni.
3. Qaraqalpaq xalıq dástanı.

III BAP. MIYNET INSANDÍ HÚRMETKE BÓLEYDI

MIYNET INSAN ÓMIRIN BEZEYDI

Maqallardı oqıń. Bul mısallar arqalı ne názerde tutılǵan?

Miynet túbi ráhát,
Turmısıń bolar abat.

Dizeńdi sızlatıp miynetin kórip,
Jegen bir zaǵarań paldan jaqsıraq.

Miynet insan ómirin bezeydi. Biz paydalanıp atırǵan buyımlar, kiyimler, ishijep atırǵan taǵamlar – hámmesi, kimniń dur miyneti arqalı júzege keledi. Insanniń qolı gúl. Ol qálese tasqa gúl kógertedi, ápiwayı ılaydan shıraylı buyımlar jaratadı.

Jalqawlıq – jaman ádet. Jalqaw hesh qashan maqsetine erise almaydı.

1. Miynet insańǵa ne beredi?
2. «Zumrad hám Qımbat» erte-
gin eske alıń. Zumradtıń qaysı
pazıyletlerinen órnek alıw múm-
kin? Ne ushın Qımbatqa uqsadı-
mız kelmeydi?
3. Siz qaysı úy jumıslarında ata-ana-
larǵa járdem beresiz?

Tómendegi kestden miynet súygish insańǵa tán qásiyetlerdi anıqlań hám dápterıńizge jazıń.

Qunt	
Talapshańlıq	
Jalqawlıq	
Juwapkershilik	
Shaqqanlıq	
Tártiplilik	

Sabır-taqat	
Erinsheklik	
Tártip	
Kúnshillik	
Ótirikshilik	
Tazalıq	

Basqatırmanı sheshiń.

1
Z

1 M

2

2 I J

3

3 Q

Tigine:

1. Miynet etken ..... ke erisedi.
2. Jalqaw oqıwshınıń bahası?
3. Qosjaqpas.

Enine:

1. ... insandı húrmetke bóleydi.
2. Jalqaw.
3. Miynetten dańq-qa erisken insan.

MIYNET QOSÍGÍ

Miynet – dańq húrmet eken,
Miynet – seni kórkeyter.
Jaqsı jasaǵıń kelse,
Isle jumıs, tókkil ter.

Dańq-abırayǵa eriser,
Hárkim hadal islese,
Awır miynet jeńiler,
Ǵayrat atı kisnese.

Qanday súyse miynetti, –
Ot júrekli ol Farhad,
Súyer sonday ónerdi
Bul watandı jas áwlád.

Zafar Diyar

ÓNERLINÍŇ QOLÍ ALTÍN

Óner haqqında maqallar

Aqıl kókke jetkizer,
Óner kópke.

* * *

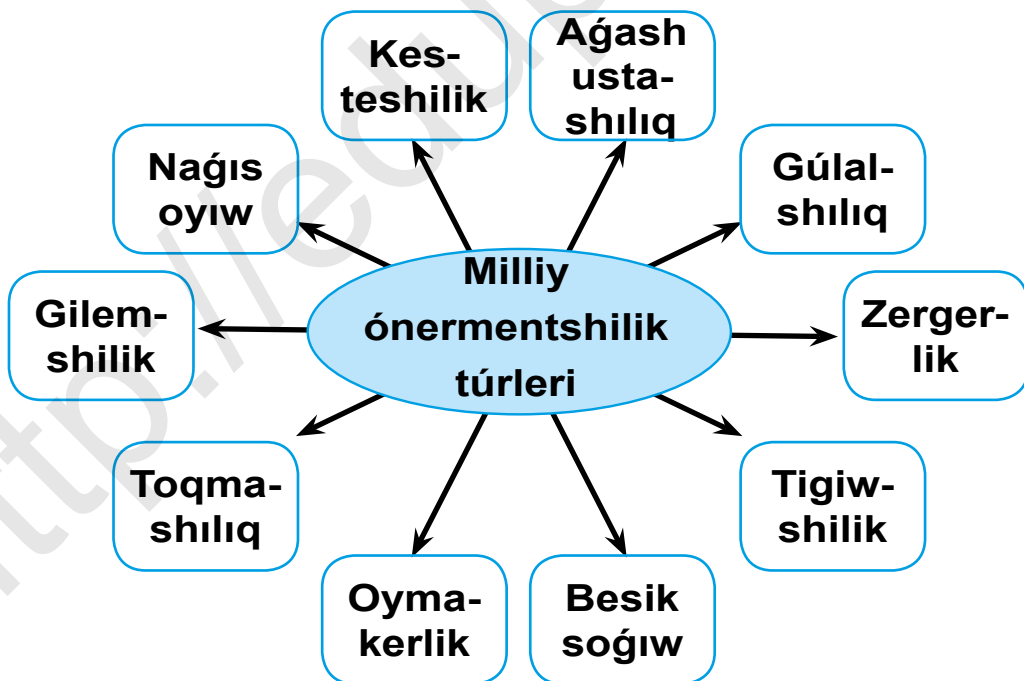
Ilimpazğa isenim joq,
Ónersizge quwanış joq.

* * *

Óneriń bolsa qolında,
Nan tabılar jolında.

Siz jasağan orında ónerdiń qaysı túrleri rawajlanğan?

Kimdur oylagan maqsetine bilimi, kimdur kásip óneri arqalı erisedi. Ilim kásip óner hámme waqıtta da qádirlengen.

Bilimli, ónerdi puqta iyelegen jaslar eldiń baylıǵı. Jigitlerdi márt, palwan, qızları iybeli, ilimde ilgeri mámleket dúnyaǵa tanıladı.

Erinsheklik hám jalqawlıqtan jiraq bolǵan ilimli, ónerli insan heshqashan qor bolmaydı, hámıyshe izette boladı.

Jaslıqta kásip óner iyelew ushın insanda waqıt hám imkaniyatlar jetkilikli. Bunnan ónimli paydalanıw, waqıtta bosqa ótkizbew kerek.

Ónerdiń jaqsı-jamanı bolmaydı. Insan onı qunt penen úyrense, usta degen húrmetli atqa iye boladı.

Insan baylıgın joǵaltıwı múmkin, lekin, onnan ónerin hesh kim tartıp ala almaydı.

Ónermenshiliktiń aqıbeti

Ótken zamanda bir zıqna bay bar edi. Onıń baylıǵı sonday kóp edi, esabın ózi de bilmeytuǵın edi. Lekin, bul baylıqtan ózine de, ózgege de hesh payda joq edi. Onıń zıqnalıǵı sonshelli, baylıgın ishıp-jewge de, ilim-ónerge de jumsawdan qızǵanatuǵın edi.

Baydıń Axmed degen jalǵız balası bar edi. Bir kúni ol balasına óner úyretiw maqsetinde ónermentke alıp bardı. Usta tártip-qaǵıydalardı túsindirip, úyretken óneri ushın hár ayda bir tilla kerekligin ayttı. Buni esitken baydıń ǵázebi kelip, balasını qaytarıp alıp ketti.

Axmed solay etip, óner úyrenbedi bilim almadı. Ákesi ólgennen keyin bar baylıǵın ishıp-jep tawısıp, kámbaǵal halǵa tústi. Ol bilim yamasa óner iyelemegenligine qattı ókindi.

Qızǵanshaq baydıń malı, israpxordıń halı, ilim-ónersiz adamnıń awhalı sonday boladı.

1. Axmed ne ushın ákesinen qalǵan baylıqtıń qádirine jetpedi?
2. Bay balasına óner úyretkende ol qanday insan bolar edi?
3. Siz qaysı ónerdi úyreniwge qızıǵasız? Bul haqqında ata-anańızǵa ayttıńız ba?
4. Ata-analarǵa ózińiz qızıqqan óner haqqında sóylep berıń hám olardıń pikirin biliń.

KIM BOLÍWDÍ QÁLEYMEN?

Siz keleshekte kim bolmaqshısız? Bul kásip iyeleri qanday bilimlerdi iyelewi kerek?

Kásip ónerdiń jaqsı-jamanı bolmaydı olardıń hámmesi birdey paydalı.

Insan óz qızıǵıwshılıǵına bola kásip tańlasa tabısqa erisiwi ańsat boladı.

Ilimniń rawajlanıwı menen jańa-jańa kásip túrleri payda bolmaqta. Máselen, málimleme texnologiyaları tarawında programmist, veb-dizayner, kompyuter operatorı hám basqalar.

Málimleme texnologiyalarınıń imkaniyatları júdá keń. Bul tarawdıń qánigesi bolıw ushın tınımsız oqıw hám úyreniw talap etiledi.

Ótken ásirdiń aqırlarında hárbir úyde kompyuter bolıwın qıyalǵa keltiriw qıyın edi. Házirgi kúnde bolsa kompyutersiz ómirdi kóz aldına keltiriw qıyın.

Málimleme texnologiyaları densawlıqtı saqlaw, qorǵanıw, maǵlıwmatlar menen islesiw, bilimlendiriw, ulıwma turmıstıń hámme tarawlarına kirip bardı. Sol sebepli, tarawdı jaqsı biletuǵın kásip iyelerine talap kúsheyip barmaqta.

Insan qaysı kásipke qızıqsa, oǵan tiyisli bilimlerdi iyelep barıwı kerek.

SHÍPAKERLIK – HÚRMETLI KÁSIP

Shıpakerlerde qanday pazıyletler bolıwı kerek?

Shıpaker adamlardı jaqsı kóriwi hám miyrimli bolıwı kerek. Sebebi, ol qáwipli kesellikler ózine juǵıwınan qorqpay, nawqastı ruwxlandıradı.

Shıpaker bárqulla saldamlı bolıwı tiyis. Sebebi onıń saldamlılıǵı, ózine bolǵan isenimi biytaptı ruwxlandıradı.

Shıpaker ǵamxor hám sergek bolıwı shárt. Ol keseliktiń hárbir belgisine hám aytıp atırǵan sózlerine itibarlı bolıwı tiyis. Keri

jaǵdayda, kesellik háwij alıp ketiwi yamasa biytaptırń kewli qaytıp, sawalıwı qıyınlasadı.

Shıpaker sabır-taǵatlı bolıwı tiyis. Ayrım keselliklerdi emlew ushın aylar, hátte jıllar kerek boladı.

Shıpaker talapshań hám miynet súygish bolıwı tiyis. Ol hámıyshe óz bilimn asırıp, emlewdiń zamanagóy usılların úyrenip barıwı shárt.

Oylap kóriń, siz jurnalistisiz. Atanańız benen kásip tańlaw haqqında másláhátlesiń. Olardan tómendegi sorawlarǵa juwap alıń hám dápterinińizge jazıń:

1. Ne sebepli usı kásipti tańladıńız?
2. Bul kásipti iyelew ushın qansha waqıt hám miynet talap etiledi?
3. Kásibińizdiń jaqsı hám jaman táreplerin aytıń.

**Tómendegi pikirlerge sáykes juwap-
lardı súwretlerden tabıw hám dápteri-
ńizge jazıń:**

1. Balalarǵa tálim-tárbiya beredi...
2. Adamlardı emleydi...
3. Sulıw imaratlar quradı...
4. Mazalı taǵamlar pisiredi...
5. Sulıw kiyimler tigatedi...
6. Adamlardıń uzaǵın jaqın etedi...
7. Watandı qorǵaydı...
8. Túrli azıq-awqatlıq jemisler jetistiredi...

MENIŇ BOS WAQTÍM

**Bos waqımızda ne islewdi qá-
leytuǵınıńızdı jazıń.**

Danışpanlardan biri: «Kim kúndi biykar ótkizse, jaqsı isler islemese, adamlarǵa jıllı sóz aytpasa, ilim yamasa óner úyrenbese, ózine jábir etipti», degen eken.

Waqıttı izge qaytarıp bolmaydı. Sonıń ushın onıń qádirine jetiw, onnan ónimli paydalanıw kerek.

Xalqımızda «Waqtıń ketti – baxtıń ket-ti», degen maqal bar. Waqıttan ónim-li paydalanıp, jaslıqta bilim alǵan, óner úyrengen adam keleshekte álbette óz baxtıń tabadı.

Jalqaw hám isjaqpaslar bolsa waqıttı biyhuwda sarıplaydı, nátiyjede jetisken-liklerge erise almaydı. Danışpanlardan soraptı:

– Ómirdiń qay bir saatları biykar ketken esaplanadı?

Danışpan juwap beripti:

– Jaqsılıq etiw imkanı bola turıp, islen-begen, ilim úyreniw imkanı bola turıp, úyrenilmegen saatlar biyhuwda ketken esaplanadı dep juwap beripti danışpan.

Waqıttı tuwrı tártiplestirgen insan ómirde kóp jetiskenliklerge erisedi. Sonıń ushın, bos waqıtta ne menen shuǵıllanıwımız kerekligin anıqlap alıwımız kerek.

Bos waqıtında ne isleysiz?

	Awa	Yaq
Úy jumıslarına járdem beremen	●	●
Kitap oqıyman	●	●
Uyqlayman	●	●
Sport penen shuǵıllanaman	●	●
Kompyuter oyınların oynayman	●	●
Televizor kóremen	●	●
Doslarım menen oynayman	●	●
... tilin úyrenemen	●	●
Óner úyrenemen	●	●

Dápterinińizge kesteni kóshiriń hám bos waqıtında jáne ne menen shuǵıllanatuǵınıńızdı belgileń.

Berilgen kestedegi «Awa» juwaplarıńız hám «Yaq» juwaplarıńızdıń sanın salıstırıń. Usı juwaplarıńızdan qaysı birine «Yaq» dep juwap bergen paydalıraq?

Qızıǵwshılıq sandıǵshasın óz
qızıǵwshılıǵıńız benen toltırıń. Siz jáne
nelerge qızıǵasız?

1. Kún dawamında islegen jumıslarıńızdı jazıń.
2. Erteńgi kún ushın qanday reje dúzdińiz?

ÁMELIY SHÍNÍGÍWLAR KÚN TÁRTIBI

Erpolattıń azanǵı kún tártibi durıs dúzilgen be? Izbe-izlikti saqlay otırıp, qayta dúzip shıǵıń.

Erpolat uyqıdan turdı. Awqatlandı. Tufliyin kiydi. Kerek kitap-dápterlerin sumkasına saldı. Ornın tártipke keltirdi. Bet-qolın, tıslerin juwdı. Ata-anasına sálem berdi, mektepke bardı.

«Kún tártibi» kestesi menen tanısıń. Siz de kún tártibin usı tárizde ótkeresiz be? Tómendegi kestege waqtın qoyıp, dápterıńizge jazıń.

Kún tártibi	Waqtı	Kún tártibi	Waqtı
Uyqıdan oyanıw		Dógerek hám sport shınıǵıwlarına barıw	
Dene tárbiyası hám juwınıw		Úy jumıslarına járdemlesiw	
Awqatlanıw		Keshki awqat	
Mektepke barıw		Sabaq tayarlaw	
Mektepten qayıw		Úy-ishi menen sáwbet	
Túslık		Televizor kóriw yaki kitap oqıw	
Dem alıw		Uyqılaw	

IV BAP. SÍRTQÍ KÓRINIS – INSAN KÓRKI

SÍRTQÍ KÓRINIS MÁDENIYATÍ

Qay jerge qanday kiyimde barıw kerek?

Insannıń qanday ekenin onıń kiyiniwinen de biliw múmkin. Ústi-bası azada, kiyiniw ádebine itibar bergen adamǵa múnásibet jaqsı boladı.

Kiyiniw ádebine itibar beriw ushın qımbat bahalı kiyimler kiyiw shárt emes. Áhmiyetlisi, kiyimler tuwrı tańlangan, taza hám jıyırıqsız bolıwı kerek.

Kiyiniw ádebi

Kiyimlerdi azada, taza saqlaw hám kiyiniw;
awqatlanıp atırǵanda kiyimlerdi daq qılmawǵa háreket etiw;
kiyimlerdi arnawlı shkaflar hám ildirgishlerde saqlaw;
kiyimlerdi shala-sharpı, dus kelgen jerge taslap ketpew;
sádeplerdi ilip, ayaq-kiyim bawların baylap júriw;
ayaq kiyimlerdi jubı menen óz ornına qoyıw;
mudamı qasında bet oramal alıp júriw.

Súwretlerdegi balalardıń kiyimlerine itibar beriń. Olar qanday kiyingen? Bul kiyimler qay jerge barǵanda kiyiledi?

Gúlnaranıń is háreketlerine baha beriń. Sizde de usınday jaǵdaylar bolǵan ba?

- Gúlnara, mektep formańdı juwıp, ut-yuglep qoydım, – dedi anası.
- Yaq, búgin mektepke taza kóylegimdi kiyip baraman, – dedi Gúlnara.
- Qızım, ol kóylegińdi qonaqqa barǵanda kiyeseń-ǵo.
- Yaq, mektepke kiyip baraman, onı doslarıma kórsetpekshimen. Bolmasa mektepke barmayman...

Quwatqa qanday másláhát beresiz?

Quwat mektepke barǵansha kóshede-
gi kúshik hám pıshıqlardı quwadı, ke-
sek ılaqtıradı. Ol ılaqtırǵan kesekler geyde
adamlarǵa tiyedi. Quwat keshirim soraw
ornına qashıp ketedi. Bir kúni ol Seytjan
ataniń áynegin sindirdi.

Quwat sabaqta da tınısh otırmaydı. Par-
taǵa, diywalǵa túrli sózler jazadı, súwret
soǵadı. Klaslasların gápke aylandırıp dıq-
qatın bóledi.

Quwat óziniń buyımların da ayamaydı. Bir
kún shapkasın, taǵı bir kún sport kiyimin
joytı. Tuwrı jol turıp, bárha shetindegi
batpaqlardı keship júredi. Sonıń ushın oǵan ata-anası
qayta-qayta kiyim satıp alıp
beriwge májbúr boladı. Qu-
watqa siziń másláhátińiz
kerек. Oǵan qanday más-
láhát beresiz?

**Kiyim-kensheklerdi qáytıp saqlaw
haqqında gáp dúziń.**

AZADALÍQ — INSAN KÓRKI

Tazalıq insanniń azadalığı, kiyiniwi, ádep-ikramlılıǵı, júris-turısı, buyımların tártip-li saqlawında kórinedi. Azada insanǵa hámmeniń háwesi keledi.

AZADALÍQ QANDAY SÓZ

Azamat 3-klasta oqıydı. «Ádepnama» sabaǵında muǵallım tazalıqlı bala qanday bolıwı kerek ekenligi haqqında ayttı. Azamat ustazınıń aytqanların esitip, ózinen uyalıp ketti. Sebebi, ol ózin tazalıqlı hám tártipli bala dep ayta almaydı. Azamat sol kúnnen baslap tazalıqlı bolaman dep ózine ózi sóz berdi.

Úyge barǵanda, ayaq kiyimin tazalap, ornına qoydı. Sumkasın kúndegidey esik aldına emes, bólmesine alıp barıp, kiyimlerin shkafqa ildirip qoydı. Stol ústin dárhal tártipke keltirdi. Bet-qolın juwıp, shashların taradı. Anası jumıstan kelgenshe asxanadaǵı ıdıslardı juwıp, shańlardı sıpırdı.

– Tazalıqlı hám aqıllı balamnan aynalayın, – dep maqtadı anası quwanıp.

– Anajan, endi bólmemdı ózim jıynayman. Siz

kún boyı islep sharshap kelesiz. Búginnen baslap úkem menen úy jumıslarına járdem beremiz, – dedi. Anası Azamattır bul gáplerininen quwandı.

Kiyimleri hám beti-qolı taza, buyımları puxta bala hámmege birdey unaydı. Hár bir bala óziniń nárselerin tártipli uslawǵa ádetleniw kerek.

1. Oqıw quralların qanday saqlaw kerek?
2. Sizińshe, bul qaǵıydalarǵa jáne qanday qosımsha qılıw múmkin?

1. Kitap betlerin jırtıaw, búklemew, olarǵa sızbaw lazım. Kitaptaǵı súwretlerdi qırqıp alıw ádepsizlik. Jırtılǵan betlerdi jelimlew, qol hám qálem izlerin óshirgish penen óshiriw kerek.
2. Dápterdi arnawlı qap penen qaplaw, oǵan artıqsha nárselerdi jazbaw kerek.
3. Qálemler arnawlı ıdıslarda saqlansa, ushı sına bermeydi.
4. Suyıq jelim hám may-boyawlardı arnawlı qaltashaǵa yaki sumkanıń bólek qaltasına salıw kerek.

Súwretlerge dıqqat awdarıń. Balalarǵa at qoyıń hám súwrette kórsetilgen kórinisler boyınsha awızeki gúrriń dúziń.

V BAP. BIZ JASAP ATÍRĞAN ÁLEM

TÁBIYAT INAMLARÍNAN ORÍNLÍ PAYDALANÍW

Inam — insanniń jasawı ushın zárúr nárseler. Máselen, suw, azıq-awqat, kiyim-kenshek, nárese-buyım, waqıt bul tábiyattıń inamı.

Únemlew ádebi — ónimlerdi qádirlew, kereginshe isletiw.

Ísırappershilik — inamlardı qádirlemew hám kereginen artıqsha jumsaw.

Únemlew — jaqsı paziylet. Únemshil insanniń shańarağında bereket, isinde ónim boladı. Kimde-kim, ózindegi bar nárseni únemlep jumsasa, ol uzaqqa jetedi.

Al, ısırappershilik eń jaman ádetlerden. Sonıń ushın ata-babalarımız únemli bolıwǵa úyretken.

Hádislerde de «Kim de-kim ómirde únemshil bolsa, hárgiz jarlılıqqa túspeydi», delinedi. Jaslayınan únemli bolıwǵa úyrengen adam hesh násege zar bolmaydı.

Kúndelikli turmısımızda elektr energiyasınıń áhmiyeti úlken. Kóshelerdi hám úyimizde jaqtırtıp turǵan shıraqlarsız turmısımızdı kóz aldımızǵa keltiriw qıyın.

Elektr energiyası menen isleytuǵın texnika buyımlarınan hár kúni paydalanamız. Muzlatqısh, televizor, utyug, kompyuter hám basqa buyımlar islemese, qanday awhalǵa túsemiz? Úyde svet bolmasa she?

Elektr energiyası ada bolmas kán emes. Onı únemlep paydalanıw arqalı úyimizge, mámleketimizge payda keltiremiz.

Tábiyat inamı keleshek áwlad ushın da xızmet etiwı kerekligin umıtpań.

1. Úyńizdeki elektr energiyası menen isleytuın buyımlar dizimin jazıń.
2. Siz olardan paydalanıw qaǵıydaların bilesiz be?
3. Elektr úskenelerinen orınsız paydalanıw qanday aqıbetlerge alıp keliwi múmkin?

Ádepli bala mektebindegi hám jámiyetlik orındaǵı nárselerdi de qorǵaydı. Sebebi, biz paydalanıp atırǵan nárseler basqalarǵa da xızmet etiwı kerek.

APANÍŃ NÁSIYATÍ

Ánwar azanǵı shayın asıǵa ishti. Ol úlken nan bólegin alıp, bir-eki tisedi, mazalı shayın da aqırına shekem ishpedi. Bunı kórip turǵan apası dedi:

– Balam, nandı aqırına shekem jep, shaydı ishıp qoymaysañ ba?

– Qarnım toydı, jegim kelmey tur.

– Bul isiñ jaqsı emes, balajanım. Esiñde bolsın, ısırapkershilik – eñ jaman ádet. Hár nárseniñ obalı boladı. Neni qor qılsañ, soğan zar bolasañ. Sonday waqıtlar bolğan, adamlar bir bólek nan ushın jan bergen. Seniñ bul isiñ toqlıqqa shoqlıq qılıw. Bunnan keyin zinhar bunday etpe. Hámme nárseniñ óziñe keregin al.

– Yaqshi, apa – dedi Ánwar da bul gáplerdi yadnan shıǵarmawǵa wáde berdi.

Turmısta únemli bolıw arqalı tek úyimizge ǵana emes, mámleketimizge de payda keltiremiz. Bosqa aǵıp turǵan suwdıń qulaǵın burap qoyıw, janıp qalǵan svetti óshiriw yaki gazdı óshiriw arqalı qanshadan-qansha qárejetti únemlew múmkin.

1. Tábiyat inamların únemlep paydalanıw degende neni túsinesiz?
2. Isırapgershilik qanday aqıbetlerge alıp keledi?
3. Siz ózińizdi únemshil dep bilesiz be? Pikiріńizge mısallar keltiriń.

SUW – TIRISHILIK DEREGI

1. Suwsız ómirdi kóz aldımızǵa keltiriw múmkin be?
2. Kún dawamında suwdan ne ushın hám qanday maqsette paydalanasız?

Suw — ómir deregi. Suw bolmaǵan jerde ómir joq. Haywanlar da, ósimlikler de suw menen tiri.

Suw tawsılmas derek emes. Sol sebepli qádirlew kerek. Áyyemde babalarımız suwǵa túpiriw, túrli shıǵındılardı taslawdı gúná dep bilgen. Suwdı pataslaǵan adamdı jazalaǵan.

Dúnyada ishimlik suwı qıtshılıq bolǵan mámleketler kóp. Afrika hám arab mámleketlerinde adamlar suwdı altın bahasında satıp aladı. Suwdı qádirlew, únemlew hárbirimizdiń wazıypamız.

NAN HÁM SUW QÁDIRI

Áyyemde bay menen kambaǵal adam saparǵa shıǵıptı. Mánzilge jol shólistanlıq arqalı ótedi eken. Bay qabın toltırıp altın, gáwharların salıp alıptı. Al, kambaǵal qaltasına nan hám meske suw alıp shıǵıptı. Olar jol júripti, jol júrse de mol júripti. Baydıń ashlıq hám shólden dińkesi qurıptı.

– Hey, dostım, baylıqqa isenip, úlken qátelik qılğan ekenmen. Mağan da nan-suwdan ber, – deпти.

Sherigi oğan nan-suw beripti. Sol sebepli olar mánzilge saw-salamat jetip kelipti. Qullası, nan-suw hárqanday baylıqtan da qımbatlı hám qádirlı bolıp esaplanadı.

1. Usı ápsanadan qanday juwmaq shıǵardıńız?

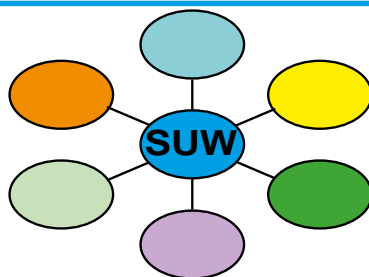
2. Insannıń jasawı ushın zárúr bolǵan nárselerdi sanap beriń.

Suwdı únemlew ushın mınalargá ámel etiń:

1. Krannan aǵıp turǵan suwdı qaytarıp qoyıń.
2. Salma hám hawızlerge túrli nárseler hám shıǵındılardı taslamań.
3. Qırı aǵıp turǵan suwdan úlkenlerdi xabar dar etiń.
4. Suwdan únemli paydalanıń.

Suwdı qanday maqsette hám ne ushın jumsalıwı haqqında pikir júrgiziń. Juwaplarıńızdı dápterге tómendegi kóriniste jazıń:

SUW

Suw álemniń janı,
Abat ómir bostanı.
Suw bar jerde óser dán,
Tandırlarda piser nan.

Qanıp ish, jaynap juwın,
Lázzetlenip hám súyin.
Kewliń gúl jaynar, maza,
Qanday zor — deneń taza.

Kim qatar sının dúzer,
Elin, tágdirin bezer.
Shıpa suwı bar Watan,
Jeńislerge yar Watan.

Qambar Ota

Qambar Atanıń «Suw» qosıǵın yadlań.
Shańaraǵıńızda suwǵa múnásibet hám
onnan qalay paydalanıwıńız haqqında
aytıń.

MEN TÁBIYATTÍ QALAY QORGAWÍM MÚMKIN?

1. Óz qolınız benen nál ekkensiz be? Onı qalay ósiriw kerek?
2. Tábiyattı qalay qorgawım múmkin?

Insan, ósimlik hám jániwarlar – tábiyattıń bir bólegi. Hárbir tiri organizmniń dem alıwı hám jasawı ushın suw, hawa hám azıq-awqat kerek. Bulardıń barlıǵı tábiyatta bar. Tábiyat bizlerdiń úyimiz. Onı qásterlep-saqlaw hárbirimizdiń wazıypamız.

Berdaq hám Dúrdana tábiyattı qorgawda tómendegi qaǵıydalarǵa ámel etedi. Siz bul qaǵıydalarǵa jáne qanday qosımshalar kirgizgen bolar edińiz?

1. Terek hám gúller egiw, ósiriw.
2. Suwdı únemlew hám pataslamaw.
3. Shıǵındıardı dus kelgen jerge taslamaw.
4. Terek japıraqların jaqpaw.
5. Haywanlarǵa zıyan tiygizbew ...

1. Úy-ishińiz yamasa doslarıńız benen sayaxatqa shıqtıńız ba?

2. Sayaxat ushın alǵan ishıp-jeytuǵın nárselerińizden bosaǵan ıdıslardı qay jerge taslawıńız kerek?
3. Sayaxat waqtında gúl hám ósimliklerdi úziw, tereklerdiń shaqasın sindiriw múmkin be?

Tómendegi jaǵdaylarǵa túsiniw beriw

1-jaǵday. Kóz aldırızǵa keltiriń: mektepten úyge qayıp kiyatırsız. Kóshede bir topar balalar túsken japıraqlardı jaǵajaǵın kórip qaldırız. Bunday jaǵdayda qanday jol tutasız?

2-jaǵday. Doslarıńız benen oynap júrsiz. Doslarıńızdan biri terektegi qus uyasın kórip qaldı. «Báلكim, uyada palapanlar bar shıǵar. Keliń, olardı alamız», dedi. Siz qanday jol tutasız?

TÁBIYAT QOYNÍNA SAYAXAT

Tábiyattanıw sabaǵında 3-klass oqıwshıları ustazı menen tábiyat qoynına sayaxatqa shıqtı. Muǵallım jol-jónekey balalarǵa ana tábiyat, onı qalay qorǵaw kerekligi haqqında ayttı.

– Oo, mına suwdıń tınıqlıǵına qara, – dedi Azat.

– Báhárde suwlar tınıq aǵadı. Onıń tınıqlıǵın hám tazalıǵın saqlaw kerek. Atababalarımız suwǵa hár qıylı taslandılardı taslaw awır gúna dep bilgen, – dedi muǵallım. – Suw boyındaǵı mına atqulaq hám urıqlardı kórdińiz be? Olar erte báhárde insanǵa kúsh-quwat beredi.

Madina tereklerge qarap zawıqlanǵanlıǵın jasıra almadı:

– Bul qanday terek, muǵallım?

– Bul jiyde teregi. Onıń gúlleri xosh-iyisli, miywesi shıpabaǵısh. Terekler hawanı tazalap, densawlıǵımızǵa payda beredi. Biz de olardı qorǵawımız kerek.

– Quslardıń jaǵımlı hawazın esitip otırsız ba? – dedi Polat.

– Bul quslar báhárde uzaq úlkelerden uship keledi, – dedi ustaz. – Quslar uya qurıp, máyek tuwıp hám palapan shıǵarıwǵa tayarlanbaqta. Ayırım balalar olardıń uyaların buzıp, azar beredi. Sizler heshqashan onday etpeń.

Oqıwshılar tábiyat qoynında ház etip dem aldı. Sayaxattan qaytar eken, ustaz dedi:

– Áziz oqıwshılar, tábiyat qanshelli góz-zal hám saqıy ekenligin bilip aldırız. Ana tábiyattı qorǵaw wazıypańız ekenligin hesh qashan umıtpańlar!

1. Tábiyatqa ne ushın «ana» sózin qosıp aytamız?
2. Ne ushın tábiyattı qorǵaw kerek?
3. Tábiyattı qorǵawǵa siz qanday úles qosasız?

ÁMELİY SHÍNÍGÍWLAR

MEN JASAP ATÍRĞAN TÁBIYAT

1. Jasap atırған jerimizdiń tábiyatı haqqında sóylep beriń.
2. Siz jasap atırған jer basqa jerlerden nesi menen ajıralıp turadı?

Biziń planetamız — jer. Jer jasaw ushın qolaylı planeta. Ol suw, taw hám muzlıqlar, shól hám toǵaylardan ibarat. Jer insanlardı, haywan hám ósimliklerdi óz qushaǵına alǵan.

Jerdegi tirishilik teńsalmaqlılıǵın saqlawda hár bir janzat hám ósimliktiń óz wazıypası hám de ornı bar. Tábiyat ózine tán tártip qaǵıydası bar qubılıs. Ondaǵı bir janzat yamasa ósimliktiń joq bolıp ketiwi tártiptiń buzılıwına sebep boladı hám tábiyiy mashqalalardı keltirip shıǵaradı.

Pútkil tiri organizmlerdiń jasawı ushın tábiyat bir tegis rawajlanıwı kerek. Dúnyanı saqlap qalıw ushın hár birimiz juwapkermiz.

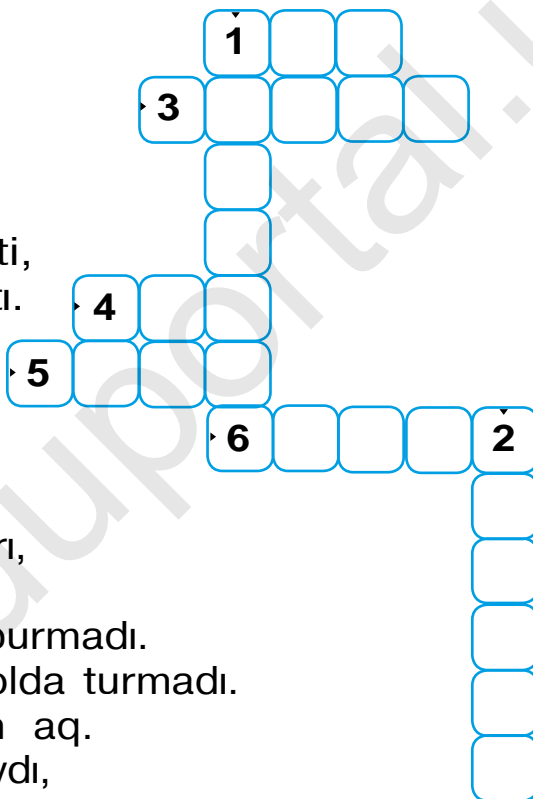
Insan óz is-háreketleri ushın juwapker. Ol hár bir isiniń aqıbetin oylap islew kerek.

Jumbaqlarǵa juwap tawıp, basqatırmanı sheshiń.

Tigine:

1. Ózi ayaq astında,
Hámmeni toydıradı.
2. Úlken tawlar dúgisti,
Jilt-jilt etip ot ushtı.

Enine:

1. Appaq shashlı basları,
Dárya bolar jasları.
3. Quwıp edim moyın burmadı.
Uslayın dep edim, qolda turmadı.
4. Sútten tınıq, paxtadan aq.
5. Jutsań qarnıń toymaydı,
Jutpasań jasap bolmaydı.
6. Nur shashar ıssı,
Qaray almayman kózim qısıq.

Ózińiz jasap atırǵan jerdiń tábiyatın súwretlep beriń.

VI BAP. MILLIY MÁDENIYAT

MILLIY ÚRP-ÁDETLER HÁM BAYRAMLAR

1. Siziń úyińizde tuwılǵan kún qalay belgilenedi?
2. Siz toy hám basqa da mereke-lerge qatnastırız ba? Olar qay tárepleri menen qızıq?
3. Úyge qonaq kelgende úlkenlerge qanday járdem beresiz?

Hárbir xalıqtıń jasaw sharayatı menen baylanıslı úrp-ádeti, bayramı hám mereke-leri bar. Ğárezsizlikke eriskennen keyin milli qádiriyatlarımız tiklendi. Nawrız, Qurban hám Ramazan hayıtları ulıwmaxalıqlıq bayram sıpatında belgilenetuǵın boldı.

Insan tuwılǵannan baslap qartayǵansha birqansha máresimlerdi basınan ótkeredi. Nárestege at qoyıw, besik toyı, súnnet toyı, múshe toyı, neke toyı solar qatarınan.

Burında úlken bir wazıpanı yaki abadansılıq islerin turmısqa asırıw ushin kómek salǵan. Kómek xalıqtı birlestirgen, miyrim-shápáátke shaqıratuǵın qádiriyat.

Miymandoslıq xalqımızğa tn pazıylet. Ata-analarımız miymandı trge otırǵızıp, trli taǵamlar menen sıylawdı ǵıt-nsiyat etedi.

Milliy rp-detler hm mresimler — baylıǵımız. Olardı qdirlew, keleshek wladqa jetkiziw wazıypamız.

**Tmendegi swretlerde qan-
day rp-det hm mresimler
swretlengen?**

Tapsırma

Milliy rp-det hm mresimler sw-
retlengen swret salıwǵa hreket
eti.

1. Qanday milliy hám ulıwmaxalıqlıq bayramlardı bilesiz?
2. Bayram kúnleri ókpelesetuǵın, basqalardıń kewiline tiyetuǵın balarǵa múnásibetińiz qanday?

Nawrız – eski xalıq bayramı. Babalarımız báhardıń keliwi hám tábiyattıń oyanıwın jańa jil sıpatında bayramlaǵan. Nawrız «naw» – jańa, «ruz» – kún degendi bildiredi.

Nawrız milliy úrp-ádetler, miyrim-shápáátlik bayramı.

9-may – Eslew hám qádirlew kúni. Bul kúnde ótkenler esteligi yadqa alınadı, kek-seler hám járdemge mıtáj adamlar jaǵdayınan xabar alınadı.

1-sentyabrde ullı sáne – Gárezsizlik kúniń bayramlaymız.

Ustaz hám muǵallimler kúniń hár jılı 1-oktyabrde belgileymiz. Usı kúni hámme ózine bilim bergen, óner úyretken ustazlarına húrmet kórsetedi.

Bas nızamımız – Konstituciya kúniń 8-dekabrde bayramlaymız.

Jańa jil dúnya xalıqları tamanınan úlken quwanışlı menen kútip alınatuǵın bayram.

Hayal-qızlar kúni – 8- martta áziz analarımız, apa-sińlilerimizge húrmet-izzetimizdi bildiremiz.

Ramazan hám Qurban hayıtı jaqsılıq hám miyrim-shápáátke shaqırıwshı diniy bayram bolıp tabıladı.

Ulıwmaxalıqlıq bayramlarda miyman kútiw, jańa kiyimler kiyiw, seyilge shıǵıw dástúrge aylanǵan.

Bayramlardı, toy hám máresimlerdi úrp-ádetlerimizge tiykarlanıp, ıqsham hám únemli jaǵdayda ótkiziwimiz lazım.

Usı sáneler qanday kún sıpatında belgilenetuǵının ekinshi qatardan ta-wıp, dápterinizge jazıń.

1-yanvar	Ǵárezsizlik kúni
8-mart	Eslew hám qádirlew kúni
21-mart	Konstituciya kúni
9-may	Nawrız
1-sentyabr	Jańa jil
1-oktyabr	Hayal-qızlar kúni
8-dekabr	Uztaz hám muǵallimler kúni

Bayramǵa barıw hám ózin tutıw ádebi:

- shıraylı kiyimler kiyiw;
- kewilli bolıw;
- átiraptaǵılardı bayram menen qutlıqlaw;
- jaqınlarıńa sawǵalar beriw;
- biytaplar hám kekseler halınan xabar alıw;
- insanniń zeynine tiymew, qapa etpew;

...

Usı qatardı dawam ettiriń.

Súwretlerge itibar beriń. Olardı Óz-
bekstanda túrli milletlerdiń bayramları
súwretlengen. Basqa xalıqlardıń
qanday bayramların bilesiz? Olar
haqqında maǵlıwmat toplań.

MIYRIM-SHÁPÁÁT HÁM MIRIWBET SEZIMI

1. Qanday insanlardı jaqsı adam dep bilesiz?
2. Siz hám birewge jaqsılıq qıldıńız ba?

Miyrim-shápáát hám miriwbet xalqımızdıń qanına sıńgen jaqsı pazıyletlerden esaplanadı. Xalqımız ekinshi dúnya júzilik urıs dáwirinde miyrim-shápáát hám miriwbettiń haqıyqıy úlgisin kórsetti. Shańaraǵınan, jaqın-juwıqlarınan ayrılganlarǵa úyinen orın berdi. Ata-anasınan ayrılgan jetim balalardı qáwenderligine alıp, basınan sıypaladı.

Muqaddes dinimiz insanlardı miyrim-shápáátli bolıwǵa shaqıradı. «Qay waq bir-birińizge miyrim-shápáátli bolmaǵanıńızsha mómin emessizler delingen hádislerde.

Birewdiń halınan xabar alıp, onıń kewlin kóteriw sawaplı is. Sol sebepli atababamız, kekse, mayıp hám járdemge mútáj insanlarǵa járdem kórsetiwdi ózleriniń insaniylıq minneti dep bilgen.

Haywanlar burınnan adamlar dostı hám járdemshisi bolıp kelgen. Olar sóyley almağan menen miyrim-shápáatti, jaqsılıqtı túsinedi. Kisiniń haywanlarǵa múnásibetin-en onıń qanday adam ekenligin bilip alıw múmkin.

Miriwbet kórsetiw ushın bay yaki kúshli bolıw shárt emes. Kerek payıtında adamlarǵa járdem beriw, jıllı sóz aytıw da miriwbet esaplanadı.

Muqaddes kitaplarda insanlar bir-birine miyirman bolıp jasaw kerekligi wásiyat etilgen. Sonday-aq, sawap is isleytuǵın insanlarǵa jaqsılıq esiklerin bárqulla ashıq ekenligi ayılǵan.

JAQSILIQ UMTILMAYDI

Hákim Ulıqpan bárqulla adamlarǵa jaqsılıq etedi eken. Onıń miyrim-shápáatligi hám saqıylıǵın esitken adamlar uzaq qalalardan hám awıllardan izlep keledi eken. Kúnlerdiń birinde bir biytanı adam onıń aldına keldi hám bılay dedi:

– Men ataqlı sawdager edim. Ayırım sebeplerge bola isim keri ketti. Bar jıyǵan baylıǵımnan ayrıldım. Qolımda heshqanday ónerim joq. Sizden qarız sorap keldim,– dedi.

Hákim Ulıqpan bir qalta puldı sawdagerlerdiń aldına qoydı. Bunı kórip turǵan balası.

– Ata, sonsha puldı tanımaǵan birewge berip jiberip atırsız. Ol wádesinen tayıp ketse ne qılasız? – dedi.

– He-ey, balam, – dedi Ulıqpan, – adamlar heshqashan jaqsılıqtı umıtpaydı. Waqtınsha olar sennen júz bursa da, bir kún insapqa keledi. İnsan qolınan kelgenin birewlerge jaqsılıq etiwı hám qılǵan jaqsılıqların umıtwı kerek lekin, basqalardıń ózine islegen jaqsılıqların umıtpawı tiyis.

1. Ata-anańız yamasa kempir apalarıńızdan miyrim-shápáát ne ekenligin sorań.
2. Jaqsılıq haqqında qosıq yaki gúrriń oqıp keliń, mazmunın doslarıńızǵa sóylep beriń.

SHAÑARAQ – TÁRBIYA ORNÍ

Shañaraq – muqaddes dárgay. Insan shañaraq qoyında ósip erjetedí.

Biziñ shañaraqlarımızda úlken ata hám kempir apalarğa, ata-analarğa húrmet, kishilerge izzet kórsetiledi.

Hárbir shañaraq mámleket gamxorlıǵında hám itibarında. Jaslardı tárbiyalaw, jetiklikke jetkeriw, óner-bilim úyretiw – shañaraqlarımızǵa tán dástúr.

Kekse ata hám apalarımızdıñ wásiyatların ata-analarımızdıñ kórsetken ibratlı isleri arqalı tárbiya áwladtan áwladqa ótedi.

Shınıqqan salamat, aqıllı hám hár tárep-leme jetik áwladtı tárbiyalawda shañaraqtıñ ornı ayırıqsha.

Bas nizamımız – Konstituciyağa da «Shańaraq» babı kirkizilgen. Onda shańaraq jámiyettiń tiykarǵı buwını ekenligi, onıń mámleket ğamxorlıǵında ekenligi belgilep qoyılǵan.

Ózbekstan Respublikası Konstituciyasınıń 63-statyası:

Ata-analar óz perzentlerin erjetkenshe baǵıw hám tárbiyalawǵa májbúr.

* * *

Ózbekstan Respublikası Konstituciyasınıń 64-statyası:

Erjetken, miynetke jaramlı perzentler óz ata-anaları haqqında ğamxorlıq etiwge májbúr.

MENIŃ ÚYIM

Bizler úyde tórtewmiz: ata-anam, qarındasım (sińlisi) hám men. Úyimizde hárbir insanniń óz ornı bar.

Hámmemiz bir bolıp dasturxan átirapına jıynalamız hám bir waqıtta turamız. Hár-birimizdiń óz wazıypamız bar. Men hám qarındasım (sińlim) úyde úlkenlerge járdem beremiz.

Ata-anamız bizge tatiw, ádepli, miynet súygish bolıwdı úgitleydi.

Men dúnyadağı eń baxıtlı insanman. Sebebi meniń shańaraǵım bar.

Shańaraq insanlar bir-birine miyrimli hám járdem kórsetip birlikli jasaytuǵın orn esaplanadı. Onı qásterlep júriwimiz kerek.

Shańaraǵıńız haqqında kishkene gúriń jazıń.

Shańaraqta siziń wazıpańız nelerden ibarat?

KEKSELERDI QÁDIRLEYIK

1. Siziń shańaraǵıńızda da kekse insanlar bar ma?
2. Atańız yaki apańızdıń qaysı násiyatın mudamı yadta tutasız? Úlkenlerdiń sózlerine qulaq salmaǵanıńızǵa puşayman bolǵanıńızdı esleysiz be?

Kekse insanlar bar úy perishteli boladı. Atalarımızdıń hám apalarımızdıń pátiyası aqıl-násiyatları bizge paydalı. Olar turmıs tájiriybelerin úyretedi, ertekler aytıp beredi.

Elimizde kekse jasaǵı insanlarǵa húrmet kórsetiledi. Olarǵa ǵamxorlıq etiledi, hal-jaǵdayınan xabar alınadı.

Úlkenlerge húrmet, kishilerge izzet kórsetiw xalqımızǵa tán qádiriyatlardan. Kekselerge sálem beriw, sózlerine qulaq salıw, násiyatlarına ámel etiw kerek.

KEKSELERDİŇ DUWASÍ

Nádir bos waqtın atası hám apası menen ótkeriwdi jaqsı kóredi. Sebebi, olar menen waqıtıń qalay ótkenin sezbeı qaladı. Olar baǵda terek hám gúlderdi birge suwǵaradı. Atası haywanatlar haqqında qızıqlı waqıyalardı aytıp beredi. Apasınıń naqılların, qosıq hám erteklerin iqlas penen tılaydı.

Kúnlerdiń birinde Nádir dostı Erkin menen mektepten qayıp kiyatırıp, úlken sumkanı zorǵa kóterip baratırǵan bir kempirdi kórip qaldı.

– Erkin, kel, kempirge járdem bereyik, – dedi Nádir.

– Yaq, men tezirek úyge barıp, sabaq tayarlamaqshıman, – dedi Erkin.

– Meyli, keteber. Men járdem beremen, – dedi Nádir.

Atası hám apası Nádirден nege kesh qalǵanın sorastırdı. Aqlıǵınıń juwabın esitkennen keyin:

– Bárekellá, balam. Kekselerdıń duwasın alsań, hesh kem bolmaysań. Sebebi, «Altın alma, alǵıs al» degen, – dedi atası onıń iyninen qaǵıp.

1. Erkinniń islegen háreketin qalay bahalaysız?
2. Sizińshe biytanıс kekselerge járdem beriw shárt pe?

MESHIT-QÁWIM HÁM QOŃSÍ- QOBALÍQ MÚNÁSIBETLERI

1. Máhálleniz (mesht-qáwimińiz) atın bilesiz be?
2. Meshit-qáwimińizden belgili insanlar shıqqan ba? Olar haqqında aytıp beriń.

Meshit-qáwim bul qaraqalpaq xalqınıń eń eski hám tákirarlanbas milliy qádiriyatlarınan esaplanadı. İnsan sol mákanda tuwılıp ósedi, kamalǵa keledi, dos arttıradı.

Bir meshit-qáwimde turatuǵınlar burınnan bir shańaraq aǵzalarınday tatiw, birgelikli kún keshiredi. Kimgedúr járdem kerek bolsa olar itibarsız qaldırmaydı. Imaratlar kómek jolı menen birlikte salınǵan.

«Bir balaǵa jeti qońsi ata-ana» degen maqal biykarǵa ayılmaǵan. Meshit-qáwimniń jası úlkenleri jaslardıń tárbiyasına biyitibar bolmaydı, óz perzentlerindey násiyat etedi.

Meshit-qáwim aqsaqalları hám belsendileri hárbir shańaraqtıń tınısh-tatiw jasawına úles qosadı.

Qońsı-qobalardan xabar alıw, olarǵa járdem beriw sıyaqlı gózzal ádetler hám kónlikpeler meshit-qáwimde rawajlanadı.

Qońsa-qobalardıń kóshelerdi taza tutıwı, toy-merekelerdi birlikte ótkeriwi háwes etse arızıdı.

Respublikamızda on mıńnan artıq meshit-qáwim bar. Olar barǵan sayın kóbeyip, abadan bolıp barıwında qońsı-qobashılıqtıń áhmiyeti úlken.

ABAT MÁKÁN

Atabay atası menen ulıwmaxalıqlıq qayır-qomlıq shembiligine shıqtı.

Kómek sebepli mesht-qáwim jáne de shiraylandı. Kósheler tazalandı, terekler egildi.

Shamurat aǵanıń úyinde qurılıs isleri qızǵın. Hámme birlesip kómek berip atır.

Sáliyma apanıń háwlisinde bolsa úlken shúlen qazanda súmelek qaynap atır.

Atabay atası menen jol boyındaǵı atalar shayxanası, shashtárezxana, dúkanniń

qasınan ótip baratırıp, jańa sport maydanshasına kózi tústi. «Endi bul jerde joralarım menen futbol oynayman» dep quwanadı.

– Ata, meshit-qáwimimiz júdá sulıw bolıp ketiptii, – dedi Atabay.

– Álbette, balam Meshit-qáwimimizdiń payızı insanlardıń miyrim-shápáátinde. Bul maydanshanı meshit-qáwimdegi isbilermenler salıp berdi. Sen de keleshekte sonday isker, ǵayratlı, aqıllı insan bolıp jetilisip, elimizdiń, jasap atırǵan mákánimizdiń abat bolıwına óz úlesińdi qosıwım kerek, – dedi atası.

1. Siz jasap atırǵan mákanda sport penen shuǵıllanıw ushın sharayat jaratılǵan ba?
2. Qońsı-qobalar menen birgelikte qanday islerdi ámelge asırasız?

JUWMAQLAWSHÍ SABAQ

JAZGÍ DEM ALÍS USHÍN TAPSÍRMALAR

1. Ibratlı gúrriń, qosıq, ertek hám ráwi-yatlardan oqıń.
2. Ádep-ikramlılıqqa baylanıslı maqallardı yadlań.
3. Ata-anańız benen ózińiz jasap atırǵan jerdegi tariyxıy orınlarǵa sayaxat etiń.
4. Jaz dawamında doslarıńız benen jaqsılap dem alıń, milliy hám háreketli oýınlardı oynań, dene shınıqtırıń.
5. Úlkenlerge úy-jumıslarında, baǵ hám atız jumıslarında járdem beriń.

Áziz oqıwshı!

Jıl dawamında ádep-ikramlılıqqa, milliy úrp-ádetlerimiz haqqında kóplep maǵlıwmatlarǵa iye boldırıńız. Bul bilimlerde iyelewdiń ózi jetkilikli emes. Olardı turmısta qollanıw kerek.

Dem alıs – dem alıp, jańa bilimlerde iyelewge kúsh toplaytuǵın dáwir. Dem alıs bos waqıt kóp boladı. Oqıw dáwirinde iyelegen bilimlerińizdi paydalanıp, onı mazmunlı ótkeriń.

MAZMUNÍ

I bap. Watan — muqaddes

Ózbekstan Respublikası – gárezsiz mámleket	5
Mámleketimiz nıshanları – milliy maqtanışımız	13
Tarixiy estelikler – mádeniy baylıgımız	16
Ámeliy shınıgıwlar Men jasap atırǵan jerdegi tariyxiy estelikler	20

II bap. Ádeplilik gáziynesi

Jaqsılıqtı úgit-násiyatlaw – babalarımızdan miyras pazılet	23
Ádep-ikramlılıq ólshemleri	30
Ádep-ikramlılıq haqqında hádisler	33
Oqıw ádebi	35
Ámeliy shınıgıwlar «Men súygen kitap»	39

III bap. Miynet insandı húrmetke bóleydi

Miynet insan ómirin bezeydi	43
-----------------------------------	----

Ónerliniń qolı alın	46
Kim bolıwdı qáleymen?.....	50
Meniń bos waqtım.....	54
Ámeliy shınıǵıwlar	
Kún tártibi	57

IV bap. Sırtqı kórinis – insan kórki

Sırtqı kórinis mádeniyatı	58
Azadlıq – insan kórki	61

V bap. Biz jasap atırǵan álem

Suw – tirishilik deregi	67
Men tábiyattı qalay qorǵawım múmkin?	70
Ámeliy shınıǵıwlar	
Men jasap atırǵan tábiyat.....	74

VI bap. Milliy mádeniyat

Milliy úrp-ádetler hám bayramlar	76
Miyrim-shápáát hám miriwbet sezimi.....	81
Shańaraq – tárbiya ornı	84
Kekselerdi qádirleyik.....	87
Mesht-qáwim hám qońsı-qobalıq múnásibetleri.....	89
Juwmaqlawshı sabaq.....	92

**Mohira Xoliqova,
Shahnoza Ergasheva
Muratbay Nizanov**

ODOBNOMA

3-sinf

Qoraqalpoq tilida

Toshkent – «Yangiyo‘l Poligraf Service» – 2019

Baspa licenziyasi AI № 185 10.05.2011 y.

*Awdarmashi M. Nizanov
Redaktor U. Yusupova
Kórk. redaktor I. Serjanov
Tex. redaktor B. Turimbetov
Operator A. Atagullaeva*

Basiwga ruqsat etilgen waqti 24.05.2019. Formatii 70x90 1/16.
«Pragmatika» garniturası. Ofset usılında basıldı.
Kólemi 6,0 b.t. Shártli b. t. 7,02. Nusqası 13744 dana
Buyırtpa №

Original maket «Bilim» baspasında tayarlandı. 230103.
Nókis qalası, Qaraqalpaqstan kóshesi, 9.

Ózbekstan Respublikası Prezidenti administraciyası janındağı
Málimleme hám ǵalaba kommunikaciya agentligi
«Yangiyo‘l Poligraf Servis» JShJ baspaxanasında basıldı.
Tashkent wálayatı, Yangiyo‘l rayonu, Samarqand kóshesi, 44-úy.

Ijaraǵa berilgen sabaqlıq jaǵdayn kórsetiwshi keste

T/r	Oqıwshınıń atı hám familiyası	Oqıw jılı	Sabaqlıqtıń alınǵandaǵı jaǵdayı	Klass basshı-sınıń qolı	Sabaqlıqtıń tapsırılǵandaǵı jaǵdayı	Klass basshı-sınıń qolı
1						
2						
3						
4						
5						
6						

Sabaqlıq ijaraǵa berilip, oqıw jılı juwmaǵında qaytarıp alınǵanda joqarıdaǵı keste klass basshısı tárepinen tómendegishe bahalaw ólshemlerine tiykarlanıp toltırıladı:

Taza	Sabaqlıqtıń birinshi mártebe paydalanıwǵa berilgen degi jaǵdayı.
Jaqsı	Qabı pútin, sabaqlıqtıń tiykarǵı bóleginen ajıralmaǵan. Barlıq betleri bar, jırılmaǵan, kóshpegen, betlerinde jazıw hám sızıqlar joq.
Qanaatlandırarlı	Qabı jazılǵan, biraz sızılıp, shetleri jelingen, sabaqlıqtıń tiykarǵı bóleginen ajıralıw halı bar, paydalanıwshı tárepinen qanaatlandırarlı ońlangan. Túsken betleri qayta ońlangan, ayırım betlerine jazılǵan.
Qanaatlandırarsız	Qabına sızılǵan, jırılǵan, tiykarǵı bóleginen ajıralǵan yaki joq, qanaatlandırarsız ońlangan. Betleri jırılǵan, betleri jetispeydi, sızıp, boyap taslangan. Sabaqlıqtı tiklep bolmaydı.